

A Model for Identifying Key Elements of Corporate Sustainability Reporting: Emphasizing Islamic Principles and Values

Seyed Ali Hosseini *

*Corresponding Author, Associate Prof., Department of Accounting, Faculty of Social and Economic Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: a.hosseini@alzahra.ac.ir

Fatemeh Babaei

Ph.D. Candidate, Department of Accounting, Faculty of Social and Economic Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: f.babaei@pnu.ac.ir

Abstract

Objective

Considering the importance of sustainability in Islam, Islamic companies can play an important role in sustainable development by adhering to sustainability requirements and sustainability reporting. In Islam, there are valuable concepts for sustainability. While some authors have explored corporate sustainability reporting from an Islamic perspective, a comprehensive model that incorporates Islamic teachings alongside conventional frameworks is yet to be developed. In this regard, this research aims to present a model for identifying the key elements of corporate sustainability reporting with an emphasis on Islamic principles and values to gauge the Islamic companies sustainability activities disclosure level, including Iranian companies.

Methods

After identifying the primary elements of the model through a review of sustainability reports from a sample of Shariah-compliant companies in Malaysia and Indonesia, conducting an extensive literature review, and gathering expert opinions through thematic analysis, the fuzzy Delphi method was employed for further refinement. The statistical population in the implementation of the fuzzy Delphi method was sustainability reporting and Islamic finance experts who were selected based on purposive sampling and the identified initial elements were sent to them in the form of a questionnaire for screening in 2022.

Results

In total, 203 indicators were identified through the review of sustainability reports of a sample of Shariah-approved companies in Malaysia and Indonesia, an extensive review of the literature, and soliciting opinions from experts using the thematic analysis method. Out of the total identified indicators, 158 indicators were related to conventional sustainability reporting standards and guidelines, and 45 indicators were related to

companies' Islamic responsibility activities. Based on similarity, the indicators were placed in the form of 13 conventional components and four Islamic components. The components were also categorized in the form of four social, environmental, sustainability governance, and economic dimensions. In the social dimension, 84 indicators were identified which were classified into customer satisfaction, employee welfare, participation in the local community, and Islamic social responsibility activities components. The environmental dimension included 43 indicators classified into natural resource consumption management, pollution management, product and service innovation, and Islamic environmental responsibility activities components. The 46 identified indicators in the sustainability governance dimension were included in the components of sustainability reporting procedures, sustainability governance structure, shareholders' rights, and Sharia governance. The economic dimension also included 30 indicators classified into economic performance, indirect economic effects, supply chain management, the campaign against bribery and corruption, and Islamic economic responsibility activities components. In the screening stage using the fuzzy Delphi method, 21 indicators were removed and the model key elements were finalized in the form of 182 indicators, 17 components, and four dimensions.

Conclusion

By validating the majority of the indicators identified in the model, it is evident that they are deemed significant from the perspective of the experts. In addition, the confirmation of the majority of Islamic indicators in each dimension of the model shows the importance of considering Islamic principles and values in completing the model elements. This research contributes to the body of knowledge on sustainability reporting and Islamic finance, offering a framework for Islamic companies to fulfill their obligations to God, stakeholders, and the environment.

Keywords: Corporate sustainability reporting, shariah approved companies, Islamic responsibility activities, Thematic analysis, Fuzzy Delphi.

Citation: Hosseini, Seyed Ali & Babaei, Fatemeh (2023). A Model for Identifying Key Elements of Corporate Sustainability Reporting: Emphasizing Islamic Principles and Values. *Accounting and Auditing Review*, 30(4), 684- 724. (in Persian)

ارائه الگویی برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی

سیدعلی حسینی*

* نویسنده مسئول، دانشیار، گروه حسابداری، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: a.hosseini@alzahra.ac.ir

فاطمه بابائی

دانشجوی دکتری، گروه حسابداری، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: f.babaei@pnu.ac.ir

چکیده

هدف: با توجه به اهمیت پایداری در اسلام، شرکت‌های اسلامی می‌توانند با پایبندی به الزامات پایداری و گزارشگری پایداری، نقش مهمی را در توسعه پایدار ایفا کنند. در اسلام مفاهیم ارزشمندی برای پایداری وجود دارد. با وجودی که بعضی از نویسندگان، دیدگاه‌هایی در ارتباط با گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی ارائه کرده‌اند، تاکنون الگوی جامعی برای شناسایی عناصر آن ارائه نشده است تا بتواند الگوهای متداول را با لحاظ کردن آموزه‌های اسلامی کامل کند. در این راستا پژوهش حاضر درصدد است تا الگویی برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی، به‌منظور سنجش سطح افشای فعالیت‌های پایداری شرکت‌های اسلامی، از جمله شرکت‌های ایرانی ارائه کند.

روش: پس از بررسی گزارش‌های پایداری نمونه‌ای از شرکت‌های مورد تأیید شریعت در مالزی و اندونزی، بررسی گسترده ادبیات موضوع و نظرخواهی از خبرگان، عناصر اولیه الگو با استفاده از روش تحلیل مضمون استخراج شد و به کمک روش دلفی فازی، این عناصر غربال شدند. جامعه آماری در بخش اجرای روش دلفی فازی خبرگان گزارشگری پایداری و مالی اسلامی بودند که از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. عناصر اولیه شناسایی شده، در قالب پرسش‌نامه، برای غربالگری در سال ۱۴۰۱ برای آنان ارسال شد.

یافته‌ها: در مجموع، ۲۰۳ شاخص به‌عنوان عناصر اولیه الگو شناسایی شد. از کل شاخص‌های شناسایی شده، ۱۵۸ شاخص مرتبط با استانداردها و رهنمودهای گزارشگری پایداری متداول و ۴۵ شاخص مرتبط با فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اسلامی شرکت‌ها بود. شاخص‌ها بر اساس تشابه در قالب ۱۳ مؤلفه متداول و چهار مؤلفه اسلامی قرار گرفتند. مؤلفه‌ها نیز در قالب چهار بُعد اجتماعی، زیست‌محیطی، راهبری پایداری و اقتصادی دسته‌بندی شدند. در بُعد اجتماعی ۸۴ شاخص شناسایی شد که در مؤلفه‌های رضایت مشتریان، رفاه کارکنان، مشارکت در جامعه محلی و فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی طبقه‌بندی شدند. بُعد زیست‌محیطی شامل ۴۳ شاخص بود که در مؤلفه‌های مدیریت مصرف منابع طبیعی، مدیریت آلاینده‌گی، نوآوری محصولات و خدمات و فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی اسلامی طبقه‌بندی شدند. ۴۶ شاخص شناسایی شده برای بُعد راهبری پایداری، در مؤلفه‌های رویه‌های گزارشگری پایداری، ساختار راهبری پایداری، حقوق سهام‌داران و راهبری شرعی قرار گرفتند. بُعد اقتصادی نیز شامل ۳۰ شاخص بود که در مؤلفه‌های عملکرد اقتصادی، تأثیرهای غیرمستقیم اقتصادی، مدیریت زنجیره تأمین، مبارزه با رشوه و فساد و فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اقتصادی اسلامی طبقه‌بندی شدند. در مرحله غربالگری با استفاده از روش دلفی فازی، در مجموع ۲۱ شاخص حذف شد و عناصر مهم الگو در قالب ۱۸۲ شاخص، ۱۷ مؤلفه و ۴ بُعد نهایی شد.

نتیجه‌گیری: با تأیید شدن اکثریت شاخص‌های شناسایی شده در الگو، می‌توان اذعان کرد که اغلب آن‌ها از دید خبرگان حائز اهمیت بودند. به‌علاوه، تأیید شدن اکثریت شاخص‌های اسلامی در هر یک از ابعاد الگو، اهمیت لحاظ کردن اصول و ارزش‌های اسلامی را در

تکمیل عناصر الگو نشان می‌دهد. مطالعه حاضر می‌تواند تکمیل‌کننده مطالعات مربوط به گزارشگری پایداری و مالی اسلامی باشد و بستری را برای ایفای تعهدهای شرکت‌های اسلامی نسبت به خداوند متعال، ذی‌نفعان و محیط‌زیست فراهم کند.

کلیدواژه‌ها: گزارشگری پایداری شرکتی، شرکت‌های مورد تأیید شریعت، فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اسلامی، تحلیل مضمون، دلفی فازی.

استناد: حسینی، سیدعلی و بابائی، فاطمه (۱۴۰۲). ارائه الگویی برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۳۰(۴)، ۶۸۴-۷۲۴.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۳

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۳۰

doi: <https://doi.org/10.22059/ACCTGREV.2023.360038.1008818>

بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، دوره ۳۰، شماره ۴، صص. ۶۸۴-۷۲۴

ناشر: دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

نوع مقاله: علمی پژوهشی

© نویسندگان

مقدمه

بیش از دو دهه است که مسئولیت‌پذیری مذهبی در جهان اسلام، در حال گسترش است. مهم‌ترین بخش این تحول، تأکید فزاینده بر شریعت اسلامی است که هویت دینی و عملکرد یک مسلمان در زندگی فردی و در ارتباط با شرکت از آن نشئت می‌گیرد. در همین راستا، کشورهای مسلمان، به تدریج در حال تعدیل فعالیت‌های اقتصادی خود مطابق با اصول اسلامی هستند (انور و همکاران^۱، ۲۰۰۹: ۱۷۸). برای نمونه، در مالزی بازار سرمایه اسلامی (ICM)^۲ ایجاد شده است که در آن معاملات و فعالیت‌ها، بر اساس اصول شرعی و عاری از عناصر غیرمجاز (مانند بهره، قمار، غرر، تولید و فروش محصولات غیرمجاز) انجام می‌شود. یکی از اجزای بازار سرمایه اسلامی شرکت‌های مورد تأیید شریعت (SAC)^۳ هستند که در بورس مالزی پذیرفته شده‌اند و فعالیت‌های اصلی آن‌ها مطابق با اصول شریعت است (اسما و فاطیما^۴، ۲۰۱۰: ۳۶-۳۵). با توجه به اینکه شرکت‌های مورد تأیید شریعت، کسب‌وکار خود را مطابق با اصول اسلامی انجام می‌دهند، می‌توان انتظار داشت که رویه‌های افشای آن‌ها نیز به همین ترتیب باشد. نویسندگان مختلفی (از جمله کریم و گمبلینگ^۵، ۱۹۹۱؛ حمید و همکاران^۶، ۱۹۹۳؛ بایدن و ویلت^۷، ۲۰۰۰)، نیز استدلال کرده‌اند که فرهنگ و مذهب ممکن است بر نحوه انجام حسابداری تأثیر داشته باشد. به علاوه، سلیمان و ویلت^۸ (۲۰۰۳) پیشنهاد کردند که شرکت‌هایی که در جامعه اسلامی فعالیت می‌کنند، از سیاست افشای شفاف‌تری حمایت می‌کنند، بنابراین میزان افشای بیشتری را به‌ویژه در مورد مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی ارائه می‌کنند (انور و همکاران ۲۰۰۹: ۱۷۸).

رهنمودهای گزارشگری سازمان گزارشگری جهانی (GRI)^۹ ممکن است مبنایی را برای توسعه شاخص‌های عملکرد اجتماعی و زیست‌محیطی مدل گزارشگری شرکت اسلامی فراهم کند. با این حال، باید تأکید کرد درحالی‌که سازمان گزارشگری جهانی فهرست بسیار جامعی از مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی ارائه کرده است که شرکت باید افشا کند، برای گزارشگری شرکت‌های اسلامی، این رهنمودها باید با گنجانیدن احکام شرعی افزایش یابند. تأکید سازمان گزارشگری جهانی بر گزارشگری پایداری^{۱۰} بر شاخص‌های عملکرد اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی شرکت‌هاست (سلیمان و ویلت، ۲۰۰۳: ۱۰۰). متأسفانه، گزارشگری پایداری آن‌طور که باید مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. پژوهش انجام‌شده توسط مونوا و همکاران^{۱۱} بیان کرد که بسیاری از شرکت‌ها گزارش‌های پایداری را تهیه می‌کنند؛ اما فعالیت‌های آن‌ها نشان‌دهنده پایداری نیست. این گزارشگری تنها به‌عنوان ابزار مشروعیت‌بخشی برای تصمیم‌گیری مدیریت و فعالیت‌های شرکت استفاده می‌شود. پژوهش چو و پتن^{۱۲} نتایج مشابهی را نشان می‌دهد که گزارشگری

1. Anuar et al
2. Islamic Capital Market (ICM)
3. Shariah Approved Companies (SAC)
4. Ousama & Fatima
5. Karim & Gambling
6. Hamid et al
7. Baydoun & Willett
8. Sulaiman & Willett
9. Global Reporting Initiative (GRI)
10. Sustainability Reporting
11. Moneva et al
12. Cho & Patten

پایداری، به‌عنوان ابزاری برای مشروعیت بخشی استفاده می‌شود. شرکت‌هایی که عملکرد زیست‌محیطی ضعیفی دارند، تمایل دارند اطلاعات پایداری خود را بیشتر افشا کنند. این کار برای اطمینان از کسب مشروعیت آن‌ها از جامعه انجام می‌شود. بسیاری بر این باورند که گزارشگری پایداری محصول سرمایه‌داری است، زیرا با نشان دادن وجهه انسان‌دوستی، خیرخواهی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها در جهت منافع شخصی آن‌ها عمل می‌کند. گزارشگری پایداری از مدل‌های جدید گزارشگری سازمانی است که شامل اصلاحات سطحی و ظاهری است؛ بنابراین هرگز برای ادغام در استراتژی سازمان مناسب نیست. به همین دلیل است که پیشرفت به‌سوی اهداف پایداری هرگز از طریق تهیه گزارش پایداری حاصل نمی‌شود. برای دستیابی به اهداف گزارشگری پایداری، تحول بنیادی لازم است. توسعه گزارشگری پایداری نیازمند رویکردی کل‌نگر، یعنی دین است. دین در شکل‌دهی و به‌کارگیری رفتار اخلاقی نقش دارد. دین به‌ویژه دین اسلام در مورد ارزش‌ها، معنویات و اصول اخلاقی آموزش می‌دهد که مسلمان را برای رسیدن به سعادت اخروی راهنمایی می‌کند (اریسنتی و همکاران^۱، ۲۰۱۹: ۱۸۳-۱۸۲). اسلام منشور رفتاری را تعیین می‌کند که زندگی معنوی و دنیوی انسان‌ها و کل جامعه را دربرمی‌گیرد؛ بنابراین نمی‌توان اخلاق کسب‌وکار را از اخلاق عمومی در دین اسلام جدا کرد (زمان و همکاران^۲، ۲۰۱۸: ۹). بدین ترتیب گزارشگری پایداری شرکتی اسلامی برای جامعه مسلمانان با هدف نشان دادن پاسخ‌گویی به خداوند و جامعه و افزایش شفافیت فعالیت‌های تجاری با ارائه اطلاعات مناسب مطابق با نیازهای معنوی تصمیم‌گیرندگان مسلمان موردنیاز است.

اقدامات فعلی گزارشگری پایداری شرکت‌ها، اگرچه نیازهای مخاطبان بیشتری را برآورده می‌کند، اما فاقد مناسب‌ترین شاخص‌ها از دیدگاه اسلام است. این امر می‌تواند بر قضاوت تصمیم‌گیرندگان مسلمان تأثیر منفی داشته باشد (امان^۳، ۲۰۱۶: ۲). ادغام مؤلفه‌های اسلامی در مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی (CSR)^۴ کمک شایانی به دستاوردهای آن می‌کند؛ زیرا انجام کسب‌وکار مطابق با اراده خداوند جزئی از عبادت است (ابوبکر و یوسف^۵، ۲۰۱۵: ۱۲۶). با وجود اینکه دیدگاه‌هایی در ارتباط با گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی توسط برخی از نویسندگان ارائه شده است (مانند، امان، ۲۰۱۶ و سندیکا و سورجوونو^۶، ۲۰۲۱)، تاکنون الگویی جامع برای شناسایی عناصر آن ارائه نشده است که بتواند عناصر الگوهای متداول را با لحاظ نمودن آموزه‌های اسلامی کامل نماید. به‌علاوه مطالعات انجام‌شده در ارتباط با شناسایی عناصر گزارشگری پایداری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی بیشتر در صنعت بانکداری اسلامی است (مانند پژوهش‌های معالی و همکاران^۷، ۲۰۰۶)، ظفر و سلیمان^۸ (۲۰۲۰)، جان و همکاران^۹ (۲۰۲۳) و قیومی و همکاران (۱۴۰۲) که در ارتباط با بانک‌های اسلامی انجام شده است، میزان شاخص‌های اسلامی شناسایی شده در الگوهای ارائه‌شده در این پژوهش‌ها کم است و در قالب مؤلفه‌های اسلامی جداگانه در ابعاد گزارشگری

1. Ariesanti et al

2. Zaman et al

3. Aman

4. Corporate Social Responsibility (CSR)

5. Abu Bakar & Yusof

6. Cendika & Sawarjuwono

7. Maali et al

8. Zafar & Sulaiman

9. Jan et al

پایداری ارائه نشده است) و تعداد کمی از مطالعات در ارتباط با سایر شرکت‌های اسلامی در این زمینه انجام شده است. در راستای پوشش این شکاف، هدف پژوهش حاضر ارائه الگویی برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی به منظور سنجش سطح افشای فعالیت‌های پایداری شرکت‌های اسلامی از جمله شرکت‌های ایرانی است و به دنبال پاسخ به این پرسش است که عناصر مهم الگوی گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی کدامند؟ انجام چنین پژوهشی از حیث نظری و کاربردی می‌تواند حائز اهمیت باشد. از جنبه نظری این مطالعه با ارائه مفاهیم گزارشگری پایداری شرکتی و عناصر آن از دیدگاه متداول و اسلامی به درک و اشاعه مفهوم گزارشگری پایداری با رویکرد اسلامی کمک می‌کند، بخشی از شکاف موجود در ادبیات را در حوزه شناسایی عناصر گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی پوشش می‌دهد و بستری را برای انجام مطالعات بیشتر در این زمینه فراهم می‌کند. اهمیت این پژوهش از نظر کاربردی این است که در این مطالعه مجموعه‌ای جامع از عناصر گزارشگری پایداری شرکتی برای سنجش سطح افشای فعالیت‌های پایداری شرکت‌های ایرانی در سه سطح شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد شناسایی می‌شود که مبتنی بر اصول و ارزش‌های اسلامی است و به مدیران این شرکت‌ها در صنایع مختلف کمک می‌کند تا گزارشگری پایداری خود را به نحو مؤثر در راستای آموزه‌های اسلامی انجام دهند. مطالعه حاضر همچنین می‌تواند زمینه مناسبی را جهت تدوین رهنمودهای گزارشگری پایداری با رویکرد اسلامی و ارتقای فرایند غربالگری شرعی شرکت‌ها توسط نهادهای ناظر فراهم کند. این اقدام در توسعه بازار سرمایه اسلامی کشور مؤثر خواهد بود و می‌تواند راهگشای تهیه گزارش‌های پایداری در راستای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت باشد. این الگو علاوه بر رشد کمی، به رشد کیفی و رشد جهت‌گیری جامعه به طرف تعالی نیز توجه می‌کند و به دنبال حرکت همراه با شتاب جامعه به سوی عبودیت و تعالی است (نصیری، ۱۳۹۹: ۱۶). ساختار پژوهش حاضر در ادامه به این صورت است که ابتدا مبانی نظری مطرح می‌شود، در ادامه روش‌شناسی و سپس یافته‌ها ارائه می‌شود. در نهایت، نتایج مورد بحث قرار می‌گیرد.

مبانی نظری پژوهش

گزارشگری پایداری اقدامی است که توسط شرکت‌ها برای ارزیابی، نمایش و پاسخ به ذی‌نفعان خارجی و داخلی انجام می‌شود تا میزان دستیابی به توسعه پایدار را تعیین کنند (چنگ و همکاران^۱، ۲۰۱۹: ۶۳۳). انگیزه شرکت‌ها برای تهیه گزارش‌های پایداری که هنوز داوطلبانه است را می‌توان از طریق تئوری‌های مشروعیت^۲ و ذی‌نفعان^۳ مورد توجه قرار داد (موتیا و همکاران^۴، ۲۰۲۲: ۲). شرکت با ارائه اطلاعات غیرمالی بهتر (گزارش‌های پایداری) سعی در کسب مشروعیت دارد. این نتیجه با دیدگاه وو^۵ مطابقت دارد که گزارش پایداری را یکی از راهبردهای شرکت برای جلب توجه ذی‌نفعان از طریق ارائه عملکرد غیرمالی در نظر گرفت (موتیا و همکاران، ۲۰۲۲: ۱۷). نقش گزارشگری پایداری در راستای انتقال عملکرد پایداری و تأثیر آن بر ذی‌نفعان (مانند کارکنان، مصرف‌کنندگان، سرمایه‌گذاران، نهادهای نظارتی و

1. Chang et al
2. Legitimacy Theory
3. Stakeholders Theory
4. Meutia et al
5. Wu

تأمین کنندگان) برای سازمان حیاتی است. استاندارد سازمان گزارشگری جهانی به عنوان شاخص مرجعی برای افشای گزارش‌های پایداری است (سو و همکاران^۱، ۲۰۲۱: ۶). برای ایجاد آگاهی نسبت به سنجش عملکرد پایداری در سازمان‌ها، سازمان گزارشگری جهانی چارچوبی را برای گزارشگری در مورد پایداری ارائه کرد تا اطمینان حاصل شود که ابزارهای گزارشگری و گزارشگری پایداری از سه بُعد اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی موردتوجه قرار می‌گیرند (میهای و السا^۲، ۲۰۲۳: ۳). پایداری اقتصادی به رشد اقتصادی مانند سودآوری و حمایت از منافع مالی سازمان اشاره دارد. پایداری اجتماعی به رفاه اجتماعی مانند ایمنی، سلامت و خیریه و رفاه جامعه اشاره دارد. درنهایت، پایداری زیست‌محیطی شامل شرایط مرتبط با محیط‌زیست مانند آلودگی و گرم شدن کره زمین است. انجام چنین فعالیت‌هایی توسط سازمان نه تنها عملکرد مالی را افزایش می‌دهد، بلکه تأثیر مثبتی بر اهداف بلندمدت کسب‌وکار دارد (جان و همکاران، ۲۰۲۲: ۲۹۹۴)؛ اما گزارشگری پایداری تنها محدود به موضوعات زیست‌محیطی و اجتماعی نیست؛ گزارشگری پایداری علاوه بر مزایای اقتصادی، دارای جنبه‌های معنوی است که باید در نظر گرفته شود. با توجه به اهمیت وجود عنصر معنویت در گزارشگری و حسابداری پایداری، برخی از صاحب‌نظران مفهوم گزارشگری و حسابداری پایداری را در حوزه شریعت کامل کردند (سندیکا و سورجوونو، ۲۰۲۱: ۱۰۷۳-۱۰۷۲). اسلام دیدگاه‌های جدیدی را برای پایداری و تبیین دلایل اصلی بحران‌های زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی فعلی از جمله تغییرات آب و هوایی، فقر و امنیت انسانی فراهم می‌کند (الجیوسی^۳، ۲۰۱۷). از دیدگاه اسلام، علاوه بر فهرست شاخص‌های عملکرد اقتصادی پیشنهادی سازمان گزارشگری جهانی، اطلاعات مربوط به میزان زکات پرداختی شرکت، تعداد سهام‌داران مسلمان و سهام آن‌ها، انحصاری بودن یا نبودن ارائه کالاها و خدمات خاص توسط شرکت و انجام یا عدم انجام فعالیت‌های حرام (ممنوع) توسط شرکت یا هر یک از شرکت‌های تابعه آن باید افشا شود. همچنین مؤسسه‌های تجاری اسلامی نباید هیچ‌یک از معاملات مربوط به بهره را انجام دهند. به علاوه، شرکتی که در عملیات خود به طور کامل از اصول اسلامی تبعیت می‌کند، فعالیت‌هایی را افشا می‌کند که ممکن است به عدالت اجتماعی و اقتصادی آسیب برساند (مانند احتکار کالاهای ضروری، رویه‌های کسب‌وکار متقلبانه و دست‌کاری قیمت‌ها). افشای کامل در چنین مواردی شامل اقداماتی برای اطمینان از ادامه ندادن این فعالیت‌ها، نحوه برخورد با درآمد ناشی از این فعالیت‌ها (در صورت وجود) و چرایی انجام چنین فعالیت‌هایی توسط شرکت است.

برای مسائل زیست‌محیطی، فهرست شاخص‌های عملکرد زیست‌محیطی ارائه شده توسط سازمان گزارشگری جهانی جامع به نظر می‌رسد. بر این اساس، نمی‌توان انتظار داشت که بین شاخص‌های عملکرد زیست‌محیطی افشاشده توسط شرکت‌های سکولار و اسلامی تفاوت‌هایی وجود داشته باشد.

درنهایت، بُعد اجتماعی پایداری بر اساس سازمان گزارشگری جهانی، بر تأثیرات شرکت بر سیستم‌های اجتماعی تأکید دارد که در آن‌ها فعالیت می‌کند. سازمان گزارشگری جهانی معیارهای مهم عملکرد مربوط به رویه‌های مدیریت نیروی کار، حقوق بشر و همچنین مسائل گسترده‌تر مربوط به مصرف‌کنندگان (مانند مسئولیت محصول)، جامعه و سایر

1. So et al
2. Mihai & Aleca
3. Al-Jayyousi

ذی‌نفعان در جامعه را شناسایی می‌کند. با این حال، از دیدگاه اسلام، شاخص‌های عملکرد اجتماعی ممکن است از اجماع کمتری نسبت به شاخص‌های عملکرد زیست‌محیطی برخوردار باشند. به‌ویژه، در گزارش‌های شرکت اسلامی، شاخص‌های عملکرد اجتماعی باید درباره اقامه نماز جماعت توسط کارکنان رده‌بالای شرکت با مدیران سطوح پایین‌تر و متوسط، امکان ادای نمازهای واجب در ساعات معینی از روز کاری توسط کارکنان مسلمان و وجود یا عدم وجود عبادتگاه مناسب برای کارکنان اطلاعاتی را ارائه کند. بر اساس مسئولیت نسبت به محصول، حرام بودن یا نبودن کالا در اسلام باید به‌وضوح مشخص شود. برای مثال، فروش مواد غذایی حاوی الکل، هرچند به میزان کم باید گزارش شود. مفهوم مهمی که در اسلام تا حدودی با مسئولیت اجتماعی مرتبط است و برای تعیین مجاز بودن (حلال بودن) معامله خاصی اساسی است، غرر (عدم قطعیت یا عدم وضوح) است. پیامبر (ص) هرگونه معامله‌ای را که منجر به اختلاف یا تعارض شود یا به دلیل نامشخص بودن ماهیت معامله منجر به اقامه دعوا شود را منع کرده است. به‌عنوان مثال، مسلمانان از فروش میوه‌های نارس که هنوز در باغ‌ها هستند منع شده‌اند. از این رو ممکن است این‌گونه تفسیر شود که در اسلام، معاملات یا رویدادهایی که به درستی تعریف نشده یا به درستی مشخص نشده باشند، حرام است. اگرچه این مفهوم ممکن است در حسابداری اسلامی اهمیت داشته باشد، اما تأثیر آن بر گزارشگری شرکت در حال حاضر نامشخص است. گزارش شرکت اسلامی باید در مورد چگونگی انجام وظیفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برابر خداوند توسط انسان (و به‌ویژه حسابدار) باشد (سلیمان و ویلت، ۲۰۰۳: ۱۰۲-۱۰۰). یکی از راه‌های افزایش کامل در محیط اسلامی، اجرای گزارشگری اجتماعی اسلامی (ISR) است. گزارشگری اجتماعی اسلامی توسعه گزارشگری اجتماعی است که نه تنها شامل انتظارات گسترده‌تری از جامعه با توجه به نقش شرکت‌ها در اقتصاد است، بلکه دیدگاه معنوی را نیز در برمی‌گیرد. در گزارشگری اجتماعی اسلامی تأکید بر عدالت اجتماعی فراتر از گزارشگری در مورد محیط‌زیست، حقوق اقلیت و کارکنان است. این شاخص به مسائل رفاه جامعه در خصوص بهره و رویه‌های تجاری ناعادلانه مربوط می‌شود. چنین موضوعی با تئوری ذی‌نفعان سازگار است که به‌موجب آن مدیریت اطلاعاتی را در اختیار کاربران قرار می‌دهد تا موفقیت شرکت را حفظ کند. ادامه حیات و موفقیت شرکت به حمایت مستمر ذی‌نفعان وابسته است (عثمان و همکاران^۲، ۲۰۰۹: ۵). گزارشگری اجتماعی اسلامی ابتدا توسط حنیفه^۳ (۲۰۰۲) پیشنهاد شد، سپس به‌طور گسترده توسط عثمان و همکاران (۲۰۰۹) توسعه یافت (ساحیا و همکاران^۴، ۲۰۱۹: ۹۸). این شاخص بر اساس سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی (AAOIFI)^۵ است. با توجه به اینکه استاندارد سازمان گزارشگری جهانی فقط برای شرکت‌های متعارف به کار می‌رود، توسعه گزارشگری اجتماعی اسلامی اقدامی برای غلبه بر این محدودیت بود (سو و همکاران، ۲۰۲۱: ۶). به گفته حنیفه شاخص گزارشگری اجتماعی اسلامی به این دلیل ایجاد شد که گزارشگری مسئولیت‌پذیری اجتماعی متعارف برای نهادهای شرعی مناسب نیست. از این گذشته، پاسخ‌گویی معنوی ندارد و معاملاتی را رد نمی‌کند که در اسلام جایز نیست (مانند معاملاتی که شامل ربا و غرر است). در حالی که که کسب و کارها در نهادهای شرعی باید به معاملات عاری از ربا،

1. Islamic Social Reporting (ISR)

2. Othman et al

3. Haniffa

4. Cahya et al

5. Accounting and Auditing Organization For Islamic Financial Institutions (AAOIFI)

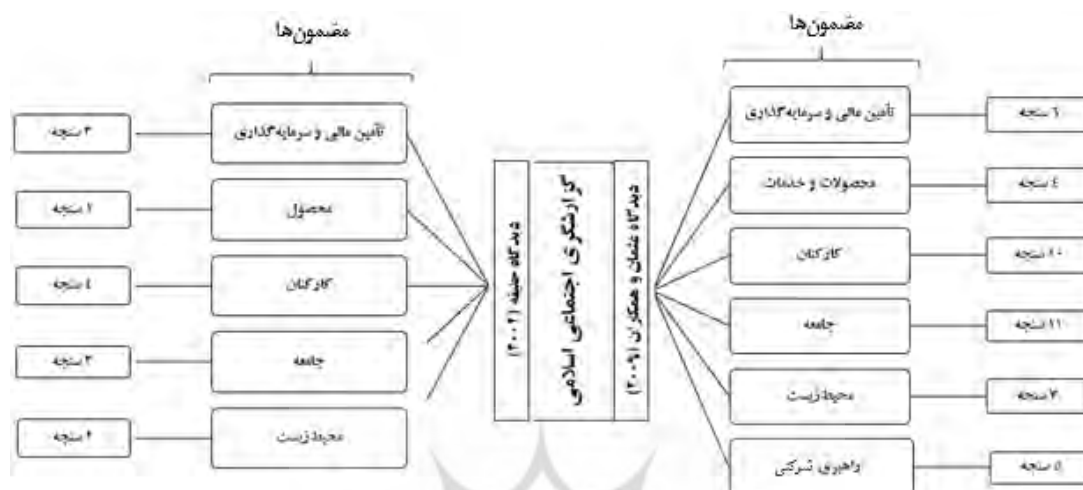
احتکار و غرر، افشای زکات، صدقه، وقف، قرض‌الحسنه تا افشای نماز در محیط شرکت توجه کنند (سندیکا و سورجیونو، ۲۰۲۱: ۱۰۸۱).

محتوای گزارشگری اجتماعی اسلامی، بر اساس دیدگاه حنیفه (۲۰۰۲) دارای ۱۳ سنجه است که در قالب ۵ مضمون ارائه شده است. این مضمون‌ها عبارت‌اند از: ۱. تأمین مالی و سرمایه‌گذاری؛ ۲. محصول؛ ۳. کارکنان؛ ۴. جامعه؛ ۵. محیط‌زیست. اگرچه ممکن است این پنج مضمون متفاوت از رویه‌های مرسوم کنونی به نظر نرسند، اطلاعاتی که گزارش شده و مورد تأکید قرار گرفته‌اند، متفاوت هستند؛ زیرا در راستای تحقق اصول اخلاقی اسلام هستند. در رابطه با تأمین مالی و سرمایه‌گذاری اطلاعاتی افشا می‌شود که نشان دهد منابع تأمین مالی و سرمایه‌گذاری شرکت عاری از بهره (ربا) و سفته‌بازی (غرر) بوده است، برای اینکه این فعالیت‌ها در اسلام به شدت حرام است. برای شرکت‌های اسلامی، زکات و ذی‌نفعان آن باید افشا شود، زیرا پرداخت زکات حکمی از جانب خداوند متعال است. این اطلاعات برای مسلمانان در تصمیم‌گیری مهم تلقی می‌شود، برای اینکه آن‌ها به مفاهیم اخلاقی حلال و حرام (برای فعالیت‌های ربا و غرر) و واجب (برای زکات) اشاره می‌کنند. آن‌ها قانون خدا هستند و انجام ندادن این واجبات موجب گناه و عذاب اخروی می‌شود. در ارتباط با کلیه محصولات یا خدمات نیز مواردی که در زمره حرام (ممنوع) قرار می‌گیرند مانند مشروبات الکلی، گوشت خوک، معامله اسلحه، قمار و سرگرمی باید همراه با درصد سود حاصل از این فعالیت‌ها افشا شوند. چنین اطلاعاتی برای تصمیم‌گیرندگان مسلمان مهم است. مسائل مربوط به کارکنان نیز باید مورد توجه قرار گیرد زیرا با مفاهیم اخلاقی امانت و عدالت مرتبط است. کارفرمایان موظف‌اند به تعهدات خود در قبال کارکنان از نظر نیازهای اساسی و معنوی عمل کنند. به این ترتیب، اطلاعات مربوط به دستمزد، ماهیت کار (مسائلی مانند ساعات کار در روز، تعطیلات و مرخصی سالانه، سلامت و رفاه و... که احکام دینی شایسته توجه بیشتر است)، حمایت‌های انجام شده در ارتباط با آموزش و پرورش کارکنان و نیز برابری باید افشا شود. آموزش و پرورش با توجه به توصیه اسلام به کسب دانش مهم است و اطلاعات مربوط به آن باید افشا شود. مفهوم فرصت‌های برابر نیز باید مورد توجه قرار گیرد و شرکت‌ها باید رویه‌های خود را در این زمینه افشا کنند (حنیفه، ۲۰۰۲: ۱۴۰-۱۳۸). نظر به اینکه شرکت‌های اسلامی در جامعه فعالیت می‌کنند و از آن درآمد کسب می‌کنند، مسئولیت دارند که در بهبود رفاه جامعه مشارکت کنند (وردیونو^۱، ۲۰۱۷: ۷۹). نیازهای امت یا عموم مردم را می‌توان از طریق صدقه (خیرات)، وقف (امانت‌ها) و قرض‌الحسنه (قرض دادن بدون سود) تأمین کرد (عثمان و ثانی^۲، ۲۰۱۰: ۱۳۸). به این ترتیب، مقدار و ذی‌نفعان فعالیت‌های خیریه و همچنین سایر اشکال کمک به جامعه مانند مهارت، زمان یا تلاش باید افشا شود. در مورد آخرین مضمون (محیط‌زیست)، حدود ۵۰۰ آیه در قرآن وجود دارد که در مورد مسائل مربوط به محیط‌زیست و نحوه برخورد با آن راهنمایی می‌کند. این نشان‌دهنده اهمیت مراقبت از محیط‌زیست است. به این ترتیب، اطلاعات مربوط به استفاده از منابع و برنامه‌های انجام شده برای حفاظت از محیط‌زیست باید افشا شود (حنیفه، ۲۰۰۲: ۱۴۱-۱۴۰). بعدها عثمان و همکاران (۲۰۰۹) با در نظر گرفتن اینکه ذی‌نفعان علاقه‌مند هستند بدانند آیا شرکت‌ها اصول و قواعد اسلامی را رعایت کرده‌اند یا خیر، مضمون راهبری شرکتی را به مضمون‌های

1. Wardiwyono

2. Othman & Thani

پنج‌گانه محتوای گزارشگری اجتماعی اسلامی در الگوی حنیفه (۲۰۰۲) اضافه کردند (عثمان و همکاران، ۲۰۰۹: ۹). محتوای گزارشگری اجتماعی اسلامی بر اساس دیدگاه‌های حنیفه (۲۰۰۲) و عثمان و همکاران (۲۰۰۹) در شکل ۱ به‌طور خلاصه ارائه شده است.

شکل ۱. محتوای گزارشگری اجتماعی اسلامی بر اساس دیدگاه‌های حنیفه (۲۰۰۲) و عثمان و همکاران (۲۰۰۹)

راهبری شرکتی خوب (GCG)^۱ یکی از شاخص‌های استانداردهای گزارشگری پایداری سازمان گزارشگری جهانی و گزارشگری اجتماعی اسلامی است (سو و همکاران، ۲۰۲۱: ۶). تئوری راهبری شرکتی خوب شامل پنج اصل اساسی شفافیت، پاسخ‌گویی، مسئولیت، استقلال و انصاف است (نرستری^۲، ۲۰۱۹: ۱). بر اساس سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD)^۳، راهبری شرکتی سیستمی از قوانین، رویه‌ها و فرایندهایی است که توسط آن شرکت اداره و کنترل می‌شود (جان و همکاران، ۲۰۲۱: ۴). قرآن اصول راهبری شرکتی را مدت‌ها قبل از ارائه نظریه راهبری شرکتی خوب آموزش داده است (نرستری، ۲۰۱۹: ۱). ادغام رویه‌های شرعی در مدل راهبری شرکتی سبب تغییر آن می‌شود و به راهبری شرکتی اسلامی (ICG)^۴ تبدیل می‌شود (جان و همکاران، ۲۰۲۲: ۲۹۹۱). راهبری شرکتی اسلامی تا حدی شبیه راهبری مرسوم مانند نظارت و کنترل شرکت است، با این حال، معرفی ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی ویژگی‌های آن را از راهبری مرسوم متمایز می‌کند. راهبری شرکتی اسلامی متشکل از دو عنصر راهبری شرکتی و راهبری شرعی^۵ است (جان و همکاران، ۲۰۲۱: ۴). راهبری شرعی نوعی راهبری شرکتی اسلامی است که ارزش‌های بیشتری را به سیستم راهبری شرکتی موجود اضافه می‌کند (حسینی و بابائی، ۱۴۰۱: ۲۷۵). نظارت شرعی یکی از مهم‌ترین اجزای سیستم راهبری شرعی است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۱). از طریق هیئت نظارت شرعی^۶ راهبری شرعی فتوایی (نظرات

1. Good Corporate Governance (GCG)
2. Narastri
3. Organization for Economic Corporation and Development (OECD)
4. Islamic Corporate Governance (ICG)
5. Shariah Governance
6. Shariah Supervisory Board (SSB)

شرعی) را برای محصولات و خدمات جدید به منظور مطابقت با قوانین و مقررات اسلامی مشخص می‌کند (جان و همکاران، ۲۰۲۱: ۴). وجود هیئت نظارت شرعی ظاهراً به عنوان مشاور دینی درون سازمانی عمل می‌کند تا مؤسسه‌های مالی اسلامی نسبت به تمام فعالیت‌های مرتبط با جامعه و مقررات زیست‌محیطی حساس‌تر شوند. شاید، هیئت نظارت شرعی، مؤسسه‌های مالی اسلامی را به انجام اقدامات پایداری بیشتری در آینده هدایت کند. با این حال، شواهد محدودی در مورد چگونگی تأثیر وجود هیئت نظارت شرعی بر رویه‌های پایداری در مؤسسه‌های مالی اسلامی وجود دارد (هاشم و همکاران^۱، ۲۰۱۵: ۳۷).

بر اساس تئوری نمایندگی^۲ هیئت نظارت شرعی به عنوان ابزار راهبری داخلی برای نظارت بر رفتار مدیران و ثبات خط‌مشی‌های مدیریتی مورداستفاده قرار می‌گیرد. به‌ویژه، هیئت نظارت شرعی ممکن است نقش مهمی در کاهش تنش‌های سازمانی با توانمندسازی مدیریت برای انتشار اطلاعات به‌موقع و در دسترس عموم ایفا کند؛ بنابراین، وجود هیئت نظارت شرعی متنوع نشان‌دهنده عملکرد پایداری بیشتر است (جان و همکاران، ۲۰۲۱: ۴). در مجموع، سازوکارهای راهبری شرعی احتمالاً عملکردهای زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری (ESG)^۳ را تقویت می‌کنند (بودورا و همکاران^۴، ۲۰۲۳: ۶). بسیاری از نویسندگان افشای راهبری شرعی را به عنوان بُعد جدایی‌ناپذیر شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی در نظر گرفته‌اند (ظفر و سلیمان، ۲۰۲۰: ۳۶۳).

رابطه بین مذهب و پایداری در چندین مقاله مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی نشان داده شده است (اریستی و همکاران، ۲۰۱۹: ۱۸۲). معالی و همکاران (۲۰۰۶) با استفاده از اصول شریعت شاخص مناسبی را برای افشای اجتماعی بانک‌های اسلامی توسعه دادند. سپس افشاهای واقعی اجتماعی موجود در گزارش‌های سالانه نمونه‌ای از بانک‌های اسلامی (واقع در شانزده کشور) در سال ۲۰۰۰ را با این شاخص مقایسه کردند. نتایج نشان داد که گزارشگری اجتماعی بانک‌های اسلامی به‌طور قابل‌توجهی کمتر از میزان مورد انتظار است. همچنین نتایج حاکی از این بود که بانک‌های ملزم به پرداخت زکات، افشای اجتماعی بیشتری را نسبت به بانک‌هایی ارائه می‌دهند که مشمول پرداخت زکات نیستند. عثمان و ثانی (۲۰۱۰) میزان گزارشگری اجتماعی اسلامی را در گزارش‌های سالانه شرکت‌های مورد تأیید شریعت پذیرفته شده در بورس مالزی (که در صنعت مالی فعالیت نمی‌کردند) با تدوین شاخصی بر اساس مدل پیشنهادی حنیفه (۲۰۰۲) اندازه‌گیری کردند. در مجموع ۴۳ سنجه در قالب شش مضمون تأمین مالی و سرمایه‌گذاری، محصولات و خدمات، کارکنان، جامعه، محیط‌زیست و راهبری شرکتی طبقه‌بندی شد و میزان پذیرش آن‌ها در شرکت‌های مورد تأیید شریعت پذیرفته شده در بورس مالزی طی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۷ مورد بررسی قرار گرفت. نتایج آمار توصیفی شاخص افشا نشان داد که میزان گزارشگری اجتماعی اسلامی در گزارش‌های سالانه شرکت‌های نمونه در سطح حداقل قرار دارد. سبحانی و همکاران^۵ (۲۰۱۱) عوامل انگیزشی اصلی رویه‌های افشای پایداری شرکتی را از طریق مصاحبه‌های مدیریتی با یک بانک اسلامی در بنگلادش بررسی کردند. این مطالعه نشان داد که اگرچه برخی عوامل مانند مقررات

1. Hashim et al

2. Agency Theory

3. Environmental, Social and Governance (ESG)

4. Boudawara et al

5. Sobhani et al

بانک مرکزی، جنبش زیست‌محیطی، پاداش سازمانی، اخلاق حرفه‌ای و فرهنگ شرکت در رویه‌های افشای پایداری شرکتی مؤثر است اما نقش دین اسلام در این فرایند حیاتی است.

ظفر و سلیمان (۲۰۲۰) به تعیین ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی در بانکداری اسلامی و طراحی شاخص افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی پرداختند. روش مورد استفاده آنان شناسایی و اولویت‌بندی بود. در مرحله شناسایی آنان از ادبیات موجود در حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی و بانکداری اسلامی بهره جستند. مرحله اولویت‌بندی نیز با استفاده از روش سلسله‌مراتبی تحلیلی (AHP)^۱ از طریق خبرگان حوزه بانکداری اسلامی پاکستان انجام شد. یافته‌ها نشان داد که شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی برای بانکداری اسلامی شامل پنج بُعد و ۷۹ آیت در ۲۰ بُعد فرعی است. نتایج روش سلسله‌مراتبی تحلیلی نیز نشان داد که ابعاد مهم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی راهبری شرعی، کارکنان، جامعه، مشتری و محیط‌زیست هستند و مهم‌ترین مؤلفه‌های آن انطباق شرعی (پابندی به شریعت)، خدمات به مشتری و کیفیت، سرمایه‌گذاری یا بانکداری سبز، ارتباط با مشتری، آموزش و توسعه و فقرزدایی تعیین شدند.

بوخاری و همکاران^۲ (۲۰۲۱) به بررسی عوامل تعیین‌کننده مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی و نتایج پذیرش آن در شعب بانک‌های اسلامی در پاکستان پرداختند. در چارچوب پژوهش تأثیر فشار ذی‌نفعان بر پذیرش مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی و همچنین رابطه بین پذیرش مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی و نتایج نامشهود به دست آمده در شعبه بانک اسلامی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها با استفاده از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM)^۳ حاکی از وجود رابطه مثبت و معنادار بین فشار هیئت نظارت شرعی، فشار رقبا و فشار مدیریت ارشد و پذیرش مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی در شعب بانک‌های اسلامی بود. فشار مشتری و فشار جامعه تأثیر معناداری بر پذیرش مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی نداشت. همچنین نتایج نشان داد که اتخاذ رویه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی تأثیر مثبت و معناداری بر نتایج نامشهود شعبه بانک اسلامی دارد.

قیوم و همکاران^۴ (۲۰۲۲) تأثیر عنوان اسلامی (اسلامی بودن شرکت‌ها) بر عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری (ESG) را طی سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۸ در مالزی و اندونزی بررسی کردند. نتایج نشان داد که در ارتباط با کیفیت عملکرد زیست‌محیطی و اجتماعی بین شرکت‌های اسلامی و غیر اسلامی در اندونزی و مالزی تفاوت‌های معناداری وجود دارد. ولی در ارتباط با عملکرد راهبری تفاوتی مشاهده نشد. همچنین، این مطالعه بیانگر تأثیر معنادار استفاده از معیارهای اسلامی بر عملکرد برای اهرم، حساب‌های دریافتی و وجه نقد بود. به‌طور کلی این مطالعه نشان می‌دهد که شرکت‌هایی که عنوان اسلامی دارند، عملکرد زیست‌محیطی و اجتماعی بهتری دارند، اما عنوان اسلامی شرکت‌ها تأثیری بر بهبود عملکرد راهبری آن‌ها ندارد.

1. Analytical Hierarchy Process (AHP)

2. Bukhari et al

3. Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)

4. Qoyum et al

هارون و همکاران^۱ (۲۰۲۲) رابطه بین راهبری شرکتی اسلامی، راهبری انسانی و استفاده از فناوری اطلاعات در گزارشگری پایداری را در شرکت‌های تولیدی مورد تأیید شریعت در مالزی و اندونزی برای سال منتهی به ۲۰۱۹ بررسی کردند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل توصیفی و رگرسیون چندگانه استفاده شد. نتایج این مطالعه نشان داد که شاخص راهبری انسانی و شاخص استفاده از فناوری اطلاعات رابطه مثبت و معناداری با گزارشگری پایداری شرکت‌های مورد تأیید شریعت در هر دو کشور مالزی و اندونزی دارد. با وجود این، راهبری شرکتی اسلامی رابطه معناداری با گزارشگری پایداری شرکت‌های مورد تأیید شریعت در مالزی و اندونزی ندارد.

بودورا و همکاران (۲۰۲۳) تأثیر کیفیت راهبری شرعی بر عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری (ESG) را در نمونه‌ای متشکل از بانک‌های اسلامی از ۱۴ کشور طی سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۱۵ بررسی کردند. نتایج نشان داد که راهبری شرعی نقش مؤثری برای دستیابی به عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری دارد. برای اندازه‌گیری راهبری شرعی از دو شاخص فرعی ویژگی‌های هیئت نظارت شرعی و رویه‌های عملیاتی استفاده شد. یافته‌ها تفاوت‌هایی را در رابطه با تأثیر هر دو شاخص فرعی بر عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری نشان داد. ویژگی‌های هیئت‌های نظارت شرعی مؤثرتر از رویه‌های عملیاتی برای ارتقای عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری بودند. علاوه بر این، تجزیه و تحلیل نشان داد که ویژگی‌های هیئت‌های نظارت شرعی، چارچوب راهبری شرکتی بانک را تقویت می‌کند، درحالی‌که رویه‌های طراحی شده مناسب، فعالیت‌های اجتماعی بانک را با تأکید بر نقش آن‌ها برای اطمینان از انطباق شرعی افزایش می‌دهد. درنهایت، نتایج حاکی از عدم توانایی راهبری شرعی در ارتقای عملکرد زیست‌محیطی بود.

جان و همکاران (۲۰۲۳) رابطه بین رویه‌های پایداری شرکت‌ها با عملکرد مالی (بازدهی دارایی‌ها (ROA)^۲ و بازدهی حقوق صاحبان سهام (ROE)^۳) را در نمونه‌ای متشکل از بانک‌های اسلامی در مالزی و اندونزی طی سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۸ از دیدگاه اسلامی مورد بررسی قرار دادند. این مطالعه شاخص جدیدی را برای رویه‌های پایداری شرکت‌های اسلامی ایجاد کرد و آن را با اهداف توسعه پایدار برای تعمیم‌پذیری بیشتر و عملکرد مالی بهتر هم‌سو کرد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش رگرسیون خطاهای استاندارد تصحیح شده پانل استفاده شد. نتایج ابتدا روی مجموعه داده‌های ترکیبی شامل داده‌های جمع‌آوری شده از هر دو کشور مالزی و اندونزی و سپس برای هر کشور به صورت جداگانه به دست آمد. علاوه بر این، نتایج برای رویه‌های پایداری شرکت‌های اسلامی به‌عنوان عامل تکوینی^۴ و همچنین ابعاد (زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی) به‌عنوان عوامل انعکاسی^۵ ایجاد شد. یافته‌ها نشان داد که رویه‌های پایداری شرکت‌های اسلامی به‌عنوان عامل تکوینی تأثیر مثبت معناداری بر عملکرد مالی داده‌های ترکیبی و همچنین داده‌های جداگانه هر دو کشور مالزی و اندونزی دارد. با وجود این، نتایج حاصل از تأثیر عوامل انعکاسی رویه‌های پایداری شرکت‌های اسلامی بر عملکرد مالی در داده‌های ترکیبی متفاوت بود.

1. Haron et al

2. Return on Assets (ROA)

3. Return on Equity (ROE)

4. Formative

5. Reflective

علی و همکاران^۱ (۲۰۲۳) تأثیر فشار ذی‌نفعان بر رویه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی و عملکرد مالی بانک‌های اسلامی را از طریق نظرسنجی از مدیران شعب بانک‌های اسلامی در پاکستان بررسی کردند. برای آزمون مدل فرضی از روش مدل سازی معادلات ساختاری حداقل مربعات جزئی استفاده شد. نتایج نشان داد که تمامی مؤلفه‌های فشار ذی‌نفعان (مدیریت، مشتری، رقیب، هیئت نظارت شرعی و جامعه) تأثیر مثبت معناداری بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی دارند. یافته‌های این مطالعه همچنین نشان داد که مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی پیش‌بینی‌کننده مهمی برای عملکرد مالی بانک است.

فرخی و همکاران (۱۳۹۹) ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی گزارشگری پایداری شرکتی، متناسب با فرهنگ و شرایط محیطی جامعه اسلامی را شناسایی کردند. در این راستا داده‌های گردآوری شده از طریق تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی، به‌وسیله پرسش‌نامه در معرض قضاوت خبرگان قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها با استفاده از روش مدل سازی معادلات ساختاری حداقل مربعات جزئی نشان داد که الگوی گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی به ترتیب شامل هفت بُعد مدیریت و رهبری، پیشرفت و تعالی، کار و تولید، سرمایه انسانی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی و ۳۶ مؤلفه است.

قیومی و همکاران (۱۴۰۲) الگویی جهت افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی ایران ارائه کردند. برای ارائه این الگو از روش دلفی استفاده شد. این الگو دارای ۴ بُعد و ۶۳ مؤلفه است. همچنین جهت تعیین اهمیت در سطح هر یک از ابعاد و مؤلفه‌ها در الگو، روش آنتروپی شانون به‌کار گرفته شد. نتایج حاصل نشان داد که بُعد افشای فعالیت‌های زیست‌محیطی اسلامی دارای بیشترین و بُعد افشای استانداردهای عمومی دارای کمترین اهمیت در الگوی پیشنهادی می‌باشد. همچنین تعداد مؤلفه‌های بااهمیت در تکنیک آنتروپی شانون، ۴۲ مؤلفه ارزیابی شد.

روش شناسی پژوهش

کروتی و همکاران^۲ (۲۰۰۳) روش شناسی را روشی کلی برای فرایند پژوهش، از زیربنای نظری تا جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها تعریف کردند. همچنین روش شناسی به مسئله نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها مربوط می‌شود (وردیونو، ۲۰۱۷: ۱۱۰). با توجه به وجود سه مبنای نتیجه، هدف و نوع داده در روش شناسی هر پژوهشی (کوکبی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۵)، پژوهش حاضر از نظر نتیجه جزء پژوهش‌های توسعه‌ای قلمداد می‌گردد؛ زیرا ضمن توسعه ادبیات نظری در حوزه گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی، الگویی برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی ارائه می‌دهد، از حیث هدف کاربردی است؛ زیرا الگوی ارائه شده در این پژوهش می‌تواند برای سنجش سطح افشای فعالیت‌های پایداری شرکت‌های اسلامی از جمله شرکت‌های ایرانی مورد استفاده قرار گیرد و بر اساس ماهیت داده‌ها که از طریق روش تحلیل مضمون^۳ (جهت شناسایی عناصر اولیه الگو) و روش دلفی فازی

1. Ali et al

2. Crotty et al

3. Thematic Analysis Method

(FDM)^۱ (جهت غربالگری عناصر اولیه الگو) جمع‌آوری شده، آمیخته است. تحلیل‌های مضمونی را می‌توان به‌طور مفیدی در قالب شبکه‌های مضمون ارائه کرد (اترید استرلینگ^۲، ۲۰۰۱: ۳۸۵).

تحلیل مضمون به‌دنبال کشف مضمون‌های برجسته در یک متن در سطوح مختلف است و هدف شبکه‌های مضمون (که توسط اترید استرلینگ (۲۰۰۱) توسعه داده شده است)، تسهیل ساختار و ترسیم این مضمون‌ها است. رویکرد شبکه‌های مضمون، مضمون‌های ذیل را نظام‌مند می‌کند:

۱. پایین‌ترین سطح مضمون‌های موجود در متن (مضمون‌های پایه^۳)؛
۲. دسته‌هایی از مضمون‌های پایه که برای خلاصه کردن اصول انتزاعی‌تر با یکدیگر ترکیب شده‌اند (مضمون‌های سازمان‌دهنده^۴)؛
۳. مضمون‌های عالی که اصول حاکم بر کل متن را در برمی‌گیرند (مضمون‌های فراگیر^۵).

شبکه‌های مضمون از مضمون‌های پایه شروع و به مضمون‌های فراگیر ختم می‌شود (اترید استرلینگ، ۲۰۰۱: ۳۸۹-۳۸۷). برای استخراج عناصر اولیه الگو از طریق تحلیل مضمون، نخست گزارش‌های پایداری نمونه‌ای از شرکت‌های مورد تأیید شریعت (به‌جز بانک‌های اسلامی) در دو کشور اسلامی مالزی و اندونزی (با توجه به رشد قابل‌ملاحظه صنعت مالی اسلامی در مالزی و اندونزی و به‌کارگیری چارچوب نظارتی مؤثر برای کنترل فعالیت شرکت‌های مورد تأیید شریعت، نمونه موردنظر از بازار سرمایه این دو کشور به‌صورت هدفمند انتخاب شد و در سطح ۱۸ نمونه اشباع نظری حاصل شد) با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا بررسی و شاخص‌های آن‌ها شناسایی شد. سپس با مطالعه گسترده ادبیات موضوع در حوزه گزارشگری پایداری متداول (چارچوب‌ها، استانداردها و رتبه‌بندی‌های معتبر بین‌المللی گزارشگری پایداری متعارف فعلی شامل استاندارد سازمان گزارشگری جهانی (GRI)، استاندارد هیئت استانداردهای حسابداری پایداری (SASB)^۶، رتبه‌بندی مسئولیت‌پذیری اجتماعی تامسون رویترز (TRCRR)^۷ بر مبنای است فور^۸ و چارچوب کارگروه ویژه افشای مالی مرتبط با آب‌وهوا (TCFD)^۹ و گزارشگری مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی اسلامی (شامل استاندارد راهبری شماره هفت مؤسسه‌های مالی اسلامی (GSIFI)^{۱۰} سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی در مورد مسئولیت‌پذیری اجتماعی) و الگوهای توسعه یافته و پیشنهادها ارائه شده در مطالعات مرتبط قبلی (شامل مطالعات حنیفه و حدیب^{۱۱} (۲۰۰۷)، محمد و همکاران^{۱۲} (۲۰۰۹)، عثمان و ثانی (۲۰۱۰)،

-
1. Fuzzy Delphi Method (FDM)
  2. Attride-Stirling
  3. Basic Themes
  4. Organizing Themes
  5. Global Themes
  6. Sustainability Accounting Standards Board (SASB)
  7. Thomson Reuter Corporate Responsibility Rating (TRCRR)
  8. Asset4
  9. Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD)
  10. Governance Standard for Islamic Financial Institutions (GSIFI)
  11. Haniffa & Hudaib
  12. Mohamed et al

حسن و سیف‌ری هرهب^۱ (۲۰۱۰)، عربی و گتو^۲ (۲۰۱۰)، فاروک و همکاران^۳ (۲۰۱۱)، نوگرهینی^۴ (۲۰۱۱)، شماري^۵ (۲۰۱۳)، احمد حاجی و آنوم محد غزالی^۶ (۲۰۱۳)، یوسف و همکاران^۷ (۲۰۱۳)، ادنان خورشید و همکاران^۸ (۲۰۱۴)، پلتنوا^۹ (۲۰۱۴)، طباطبایی (۱۳۹۴)، بلا و همکاران^{۱۰} (۲۰۱۵)، ارسد و همکاران^{۱۱} (۲۰۱۵)، زین و همکاران^{۱۲} (۲۰۱۵)، ثانی و همکاران (۲۰۱۶)، عمران و همکاران^{۱۳} (۲۰۱۷)، وردیونو (۲۰۱۷)، هرپان^{۱۴} (۲۰۱۷)، جان و همکاران (۲۰۱۹)، ظفر و سلیمان (۲۰۲۰)، انگرائینی و همکاران^{۱۵} (۲۰۲۰)، امیولیتی و همکاران^{۱۶} (۲۰۲۰)، رحمان و همکاران^{۱۷} (۲۰۲۰)، لو و همکاران^{۱۸} (۲۰۲۱)، حسین و همکاران^{۱۹} (۲۰۲۱)، زلی و همکاران^{۲۰} (۲۰۲۱)، مصتفیدا و فوزیه^{۲۱} (۲۰۲۱)) مواردی از شاخص‌های متداول و اسلامی به شاخص‌های گزارشگری پایداری در شرکت‌های مورد تأیید شریعت اضافه شد. پس از مشخص شدن عناصر اولیه الگو، جهت کامل‌تر نمودن و متناسب نمودن آن‌ها با شرایط بازار سرمایه کشور به‌ویژه در بخش عناصر اسلامی و همچنین اجرای روش دلفی فازی در یک دور، این عناصر به‌صورت هدفمند در اختیار تعدادی از خبرگان گزارشگری پایداری و مالی اسلامی قرار گرفت که بر اساس سوابق علمی، پژوهشی و اجرایی‌شان دانش و تجربه کافی در زمینه گزارشگری پایداری و مالی اسلامی داشتند. پس از دریافت پیشنهادهای پنج نفر از خبرگان (شامل حذف، اصلاح و اضافه کردن برخی شاخص‌ها) و اعمال آن در پرسش‌نامه تغییرات اعمال شده در راستای هدف پژوهش کافی تلقی شد. ویژگی‌های جمعیت شناختی این خبرگان در جدول ۱ درج شده است.

ارزیابی روایی پرسش‌نامه (روایی صوری^{۲۲} و روایی محتوا^{۲۳} از نوع کیفی) نیز توسط این خبرگان انجام شد. روایی صوری بیانگر تناسب ظاهر پرسش‌نامه (از نظر قابلیت اجرا، وضوح زبان مورد استفاده و خوانایی) با هدف مطالعه است، روایی محتوا نیز برای تعیین تناسب و ارتباط ابزار (پرسش‌نامه) با هدف مطالعه استفاده می‌شود (داوود و همکاران^{۲۴}، ۲۰۲۱: ۷). روایی محتوا، با استفاده از هر دو فرایند کیفی (ذهنی) و کمی به بهترین وجه ایجاد می‌شود. اغلب، روش

1. Hassan & Syafri Harahap
2. Aribi & Gao
3. Farook et al
4. Nugraheni
5. Al-Shammari
6. Ahmed Haji & Anum Mohd Ghazali
7. Yusoff et al
8. Adnan Khurshid et al
9. Platonova
10. Belal et al
11. Arsad et al
12. Zain et al
13. Amran et al
14. Harapan
15. Anggraeni et al
16. Amyulianthy et al
17. Rahmanet et al
18. Lui et al
19. Hussain et al
20. Razali et al
21. Mustafida & Fauziah
22. Face Validity
23. Content Validity
24. Dawood et al

استاندارد برای ایجاد روایی محتوا از طریق فرایندهای ذهنی یا کیفی بوده است. در رویکرد کیفی پس از دریافت نظرات خبرگان، محقق هر یک از اجزای ابزار را با توجه به پاسخ‌های خبرگان تجزیه و تحلیل می‌کند (مکنزی و همکاران^۱)، ۱۹۹۹: ۳۱۵-۳۱۱).

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت شناختی خبرگان در مرحله نظرخواهی از خبرگان

تعداد خبرگان: ۵ نفر						
فرآوانی	طبقه	ویژگی‌های جمعیت شناختی		فرآوانی	طبقه	ویژگی‌های جمعیت شناختی
۰	مربی	خبرگان دانشگاهی	موقعیت شغلی	۵	مرد	جنسیت
۲	استادیار			۰	زن	
۲	دانشیار			۳	۳۰-۴۰ سال	سن
۰	استاد			۲	۴۰-۵۰ سال	
۱	مدیران و کارشناسان سازمان بورس و اوراق بهادار	خبرگان حرفه	۰	بیشتر از ۵۰ سال		
۰	۵-۱۰ سال	سابقه کاری		۰	کارشناسی ارشد	تحصیلات
۳	۱۰-۱۵ سال			۱	دانشجوی دکتری	
۲	بیشتر از ۱۵ سال			۴	دکتری	رشته تحصیلی
		۲	حسابداری			
		۲	مدیریت مالی			
				۱	اقتصاد	

پس از شناسایی عناصر اولیه الگوی گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی، جهت غربالگری آن‌ها از روش دلفی فازی استفاده شد. روش دلفی تکنیکی است که برای جمع‌آوری نظرات و قضاوت‌های خبرگان استفاده می‌شود که می‌تواند ارزیابی حرفه‌ای بر اساس دانش خبرگان ارائه دهد و اطلاعات مؤثرتری را نسبت به سایر ارزیابی‌های گروهی ایجاد کند. با وجود این، روش دلفی مرسوم دارای کاستی‌هایی مانند از دست دادن زمان، هزینه و نظر است. برای غلبه بر این محدودیت، از روش دلفی فازی (FDM) استفاده می‌شود که روش دلفی مرسوم و نظریه مجموعه فازی را برای کاهش محدودیت‌های روش دلفی مرسوم ترکیب کرده است (هورنگ و همکاران^۲، ۲۰۱۸: ۱۰۹۰). استفاده از ابزارهایی که ترکیبی از روش‌های کیفی (روش دلفی) و کمی (تحلیل فازی) هستند، می‌تواند عدم قطعیت را هنگام جمع‌آوری داده‌ها و نظرات کاهش دهد (وو و همکاران، ۲۰۲۲: ۷) روش دلفی فازی برای اعتبارسنجی ویژگی‌ها و حذف معیارهای کم‌اهمیت‌تر بر اساس نظرات خبرگان مفید است (سنگ و همکاران^۳، ۲۰۲۱: ۱۱۱۷). این روش همچنین

1. McKenzie et al
2. Horng et al
3. Tseng et al

برای مسائل پیچیده و مبهم مانند ارزیابی پایداری طراحی شده است (لین و همکاران^۱، ۲۰۲۰: ۶). در پژوهش حاضر نیز از روش دلفی فازی جهت غربالگری عناصر اولیه الگو استفاده شد که در سال ۱۴۰۱ با دعوت از خبرگان برای تکمیل پرسش‌نامه انجام شد. سؤالات پرسش‌نامه محقق ساخته گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی در دو بخش سؤالات عمومی و تخصصی طراحی شد. سؤالات عمومی در ارتباط با ویژگی‌های جمعیت شناختی خبرگان بود. در بخش تخصصی، سؤالات پرسش‌نامه بر اساس عناصر اولیه الگو در ارتباط با شاخص‌های هر مؤلفه در بُعد مربوطه در قالب طیف لیکرت مطرح شده بود. بدین ترتیب که از پاسخ‌گویان خواسته شده بود در پرسش‌نامه نظر خود را در ارتباط با اهمیت هر یک از شاخص‌های هر مؤلفه در بُعد مربوطه در قالب طیف هفت‌درجه‌ای لیکرت از ۱ تا ۷ (۱: بسیار کم، ۲: کم، ۳: تا حدودی کم، ۴: متوسط، ۵: تا حدودی زیاد، ۶: زیاد و ۷: خیلی زیاد) مشخص نمایند.

یکی از مهم‌ترین عناصر در تکنیک‌های پیش‌بینی، انتخاب کارشناسان خبره است (پدیللا-ریورا و همکاران^۲، ۲۰۲۱: ۱۰۳). در مطالعات دلفی افرادی شرکت داده می‌شوند که درباره موضوع مورد مطالعه صاحب دانش هستند و با نام «پانل افراد آگاه» و یا «گروه متخصصان» از آن‌ها یاد می‌شود. کارشناسان شرکت‌کننده در دلفی باید از معلومات کافی در حوزه مربوطه برخوردار بوده و با ادبیات موضوعی مقوله مورد بحث آشنایی داشته باشند (فیضی و ایران دوست، ۱۳۹۲: ۵۳). شایان ذکر است که لزوماً نیازی به تعداد بالای خبرگان برای شرکت در نظرسنجی نیست. هیچ رابطه قوی بین تعداد و کیفیت تصمیماتی که می‌تواند از گروه ایجاد شود وجود ندارد. افزودن خبرگان بیشتر که تجربه کمتری دارند ممکن است دقت نتایج را تضعیف کند (اکمپو و همکاران^۳، ۲۰۱۸: ۸۷۸). سورانی و سهیل^۴ (۲۰۱۵) در مورد تعداد خبرگانی که باید در نظرسنجی دلفی در نظر گرفته شوند، حداقل هفت یا هشت خبره را ذکر کردند و طبق نظر گیست^۵ (۲۰۱۰) و احمد و ونگ^۶ (۲۰۱۹) بین ۲۰ تا ۶۰ خبره مناسب است (لین و همکاران، ۲۰۲۰: ۶). یکی از روش‌های استفاده‌شده در زمینه انتخاب خبرگان دلفی نمونه‌گیری هدفمند است. در نمونه‌گیری هدفمند قصد محقق انتخاب مواردی است که با توجه به هدف پژوهش اطلاعات زیادی داشته باشند (فیضی و ایران دوست، ۱۳۹۲: ۵۱).

خبرگان پژوهش حاضر در مرحله نظرسنجی دلفی فازی شامل ۲۶ تن از اعضای علمی دانشگاه‌ها، مدیران شرکت‌ها، مدیران و اعضای کمیته پایداری سازمان حسابرسی، اعضای جامعه حسابداران رسمی ایران و مدیران و کارشناسان سازمان بورس و اوراق بهادار بودند که بر اساس سوابق علمی، پژوهشی و اجرایی‌شان دانش و تجربه کافی در زمینه گزارشگری پایداری و مالی اسلامی داشتند. انتخاب خبرگان به روش هدفمند انجام شد. ویژگی‌های جمعیت شناختی خبرگان در جدول ۲ درج شده است.

1. Lin et al
2. Padilla-Rivera et al
3. Ocampo et al
4. Sourani & Sohail
5. Geist
6. Ahmad & Wong

جدول ۲. ویژگی‌های جمعیت شناختی خبرگان در مرحله نظرسنجی دلفی فازی

تعداد خبرگان: ۲۶ نفر						
فرآوانی	طبقه	ویژگی‌های جمعیت شناختی		فرآوانی	طبقه	ویژگی‌های جمعیت شناختی
۲	مربی	خبرگان دانشگاهی	موقعیت شغلی	۲۲	مرد	جنسیت
۹	استادیار			۴	زن	
۳	دانشیار			۱۴	سال ۳۰-۴۰	سن
۲	استاد			۵	سال ۴۰-۵۰	
۲	اعضای جامعه حسابداران رسمی ایران	خبرگان حرفه	موقعیت شغلی	۷	بیشتر از ۵۰ سال	
۳	مدیران و اعضای کمیته پایداری سازمان حسابرسی					
۳	مدیران و کارشناسان شرکتها					
۲	مدیران و کارشناسان سازمان بورس و اوراق بهادار					
۴	۵-۱۰ سال	سابقه کاری	موقعیت شغلی	۲	کارشناسی ارشد	تحصیلات
۱۰	۱۰-۱۵ سال			۵	دانشجوی دکتری	
۱۲	بیشتر از ۱۵ سال			۱۹	دکتری	
				۲۰	حسابداری	رشته تحصیلی
		۴	مدیریت مالی			
		۲	اقتصاد			

برای سنجش ضریب پایایی^۱ پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که نتایج آن در جدول ۳ ارائه شده است. متداول‌ترین معیار پایایی، ضریب آلفای کرونباخ است که هنگام استفاده از مقیاس لیکرت، بهترین معیار برای پایایی در نظر گرفته می‌شود (لین و همکاران، ۲۰۲۰: ۱۴). گفته می‌شود اگر ضریب آلفا بیشتر از ۰/۷ باشد، آزمون از پایایی قابل قبولی برخوردار است (مؤمنی و فعال قیومی، ۱۳۸۹: ۱۸۹). مقدار ضریب آلفای کرونباخ در ارتباط با کل سؤالات پژوهش (شاخص‌ها) و هر یک از ابعاد الگو بیشتر از ۰/۷ است و نشان می‌دهد پرسش‌نامه از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

جدول ۳. مقدار آلفای کرونباخ

مقدار آلفای کرونباخ	تعداد سؤالات	اجزا
۰/۹۶۶	۸۴	بُعد اجتماعی
۰/۹۶۲	۴۳	بُعد زیست‌محیطی
۰/۹۶۴	۴۶	بُعد راهبری پایداری
۰/۹۶۰	۳۰	بُعد اقتصادی
۰/۹۸۷	۲۰۳	کل سؤالات

مراحل اجرای روش دلفی فازی در مطالعه حاضر به شرح زیر است:

۱. تبدیل عبارات کلامی خبرگان به اعداد فازی: ارزش‌های اکتسابی هر شاخص از طریق توزیع و جمع‌آوری پرسش‌نامه هفت‌درجه‌ای طیف لیکرت بین خبرگان تعیین می‌شود. سپس ارزش‌های مذکور برای هر شاخص به اعداد فازی مثلثی (TFN)^۱ تبدیل می‌شود که مقادیر آن‌ها در جدول ۴ درج شده است. انواع متفاوتی از اعداد فازی وجود دارد که در این پژوهش از اعداد فازی مثلثی استفاده شد.

جدول ۴. رابطه متناظر بین عبارات کلامی و اعداد فازی مثلثی

اعداد فازی	عبارت کلامی
(۰/۱ و ۰ و ۰)	خیلی کم
(۰/۳ و ۰/۱ و ۰)	کم
(۰/۵ و ۰/۳ و ۰/۱)	نسبتاً کم
(۰/۷ و ۰/۵ و ۰/۳)	متوسط
(۰/۹ و ۰/۷ و ۰/۵)	نسبتاً زیاد
(۱ و ۰/۹ و ۰/۷)	زیاد
(۱ و ۱ و ۰/۹)	خیلی زیاد

منبع: اصغری زاده و محمدی بالائی، ۱۳۹۶: ۳۱۳

مجموعه اعداد فازی مثلثی که برای نظر هر خبره در رابطه ۱ نشان داده شده است (محمدفام و همکاران، ۲۰۲۲: ۶)، بیانگر اهمیت هر شاخص از نظر خبره i ام است که در قالب اعداد فازی مثلثی استخراج شده است.

$$\tilde{A}^{(i)} = (\tilde{a}_1^{(i)}, \tilde{a}_2^{(i)}, \tilde{a}_3^{(i)}) \quad i = 1, 2, \dots, n \quad \text{رابطه ۱}$$

۲. تجمیع فازی مقادیر فازی شده: برای تسهیل محاسبه، اعداد فازی مثلثی هر شاخص برای خبرگان ادغام می‌شوند. روش‌های مختلفی برای ادغام نظرات خبرگان وجود دارد که در پژوهش حاضر از روش میانگین اعداد فازی مثلثی استفاده شد. هر عدد فازی مثلثی پس از ادغام برای شاخص مورد نظر به صورت رابطه ۲ نشان داده می‌شود. $\tilde{A}_m$ تجمیع اعداد فازی مثلثی است (محمدفام و همکاران، ۲۰۲۲: ۶).

$$\tilde{A}_m = (a_{m1}, a_{m2}, a_{m3}) = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_1^i, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_2^i, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_3^i \right) \quad \text{رابطه ۲}$$

۳. فازی زدایی: برای به دست آوردن وزن نهایی هر شاخص، عدد فازی هر شاخص باید با استفاده از روش مرکز ثقل غیر فازی شود. روش مرکز ثقل ساده^۳ رایج‌ترین روش برای ایجاد نتیجه قابل اندازه‌گیری در فازی زدایی است که میانگین وزنی تابع عضویت را محاسبه می‌کند (پدیلا - ریورا و همکاران، ۲۰۲۱: ۱۰۴). در این پژوهش تبدیل وزن فازی

1. Triangular Fuzzy Numbers (TFN)

2. Mohammadfam et al

3. Simple Center of Gravity Method (SCGM)

هر شاخص اولیه (مقادیر حد پایین، میانی و بالای اعداد فازی) به مقدار قطعی^۱ (X) با به‌کارگیری روش مرکز ثقل با استفاده از رابطه ۳ انجام شد.

$$X = \frac{a_1 + a_2 + a_3}{3} \quad \text{رابطه ۳}$$

۴. غربالگری شاخص‌ها از طریق مقایسه عدد قطعی با مقدار آستانه: برای تعیین فهرست نهایی شاخص‌ها، یک مقدار آستانه (β) باید تعیین شود تا شاخص‌های مهم‌تر از دید گروه خبرگان انتخاب شوند (پدیلا-ریورا و همکاران، ۲۰۲۱: ۱۰۴). مقدار آستانه را می‌توان بر اساس نظر محقق و اهداف پژوهش تعیین کرد (محمدفام و همکاران، ۲۰۱۹: ۴). در پژوهش حاضر این مقدار ۰/۷ است (بر اساس نظر خبرگان و به پیروی از مطالعاتی مانند هورنگ و همکاران (۲۰۱۸)، خان و همکاران^۲ (۲۰۲۱)، محمدفام و همکاران (۲۰۲۲) که از طیف هفت‌درجه‌ای لیکرت استفاده کرده‌اند). اگر مقدار فازی زدایی شاخص موردنظر بیشتر یا مساوی مقدار آستانه باشد، این شاخص به‌عنوان بخشی از فهرست نهایی شاخص‌های الگو پذیرفته می‌شود و در غیر این صورت حذف می‌شود. شایان‌ذکر است که تجزیه و تحلیل و جمع‌بندی نظرات خبرگان با استفاده از نرم‌افزار اکسل انجام شد.

یافته‌های پژوهش

در مرحله شناسایی عناصر اولیه الگو، در مجموع ۲۰۳ شاخص (مضمون پایه) با به‌کارگیری روش تحلیل مضمون با استفاده از شبکه‌های مضمون شناسایی شد. برای شناسایی شاخص‌ها نخست گزارش‌های پایداری نمونه‌ای از شرکت‌های مورد تأیید شریعت در مالزی و اندونزی مورد بررسی قرار گرفت، سپس با مطالعه گسترده ادبیات موضوع و نظرخواهی از خبرگان مواردی از شاخص‌های متداول و شاخص‌های اسلامی به شاخص‌های گزارشگری پایداری در شرکت‌های مورد تأیید شریعت اضافه شد. شاخص‌های مرتبط با استانداردها و رهنمودهای گزارشگری پایداری متداول، به‌عنوان شاخص‌های متداول گزارشگری پایداری (۱۵۸ شاخص) و شاخص‌های مرتبط با ایفای تعهدات دینی و انجام فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اسلامی شرکت‌ها (مانند قرض‌الحسنه، زکات، صدقه، انفاق، وقف، مشارکت در رویدادهای مذهبی و...) به‌عنوان شاخص‌های اسلامی (۴۵ شاخص) شناسایی شدند.

شاخص‌های متداول بر اساس تشابه ادغام و در قالب ۱۳ مؤلفه (مضمون سازمان‌دهنده) قرار گرفتند (رضایت مشتریان، رفاه کارکنان، مشارکت در جامعه محلی، مدیریت مصرف منابع طبیعی، مدیریت آلاینده‌گی، نوآوری محصولات و خدمات، رویه‌های گزارشگری پایداری، ساختار راهبری پایداری، حقوق سهام‌داران، عملکرد اقتصادی، تأثیرات غیرمستقیم اقتصادی، مدیریت زنجیره تأمین، مبارزه با رشوه و فساد). از ادغام شاخص‌های اسلامی مرتبط با ایفای تعهدات دینی نیز چهار مؤلفه اسلامی ایجاد شد (فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی، فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی اسلامی، راهبری شرعی و فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اقتصادی اسلامی). درنهایت مؤلفه‌ها در قالب چهار بُعد (مضمون فراگیر) اجتماعی، زیست‌محیطی، راهبری پایداری و اقتصادی دسته‌بندی شدند.

در مرحله غربالگری عناصر الگو با استفاده از روش دلفی فازی ارزش‌های اکتسابی هر شاخص از طریق توزیع و جمع‌آوری پرسش‌نامه بین خبرگان تعیین شد. سپس ارزش‌های مذکور برای هر شاخص از طریق رابطه ۱ به اعداد فازی مثلثی (که مقادیر آن‌ها در جدول ۴ درج شده است) تبدیل شد. اعداد فازی مثلثی هر شاخص برای همه خبرگان با استفاده از رابطه ۲ ادغام شد. با استفاده از رابطه ۳ وزن فازی هر شاخص اولیه (شامل مقادیر حد پایین، میانی و بالای اعداد فازی) به مقدار قطعی تبدیل شد. پس از فازی زدایی، مقادیر قطعی با مقدار آستانه ۰/۷ برای غربالگری، مقایسه شد. شاخص‌هایی که مقدار فازی زدایی آن‌ها بیشتر یا مساوی مقدار آستانه بود، تأیید و مابقی رد شدند. یافته‌های حاصل از اجرای روش دلفی فازی در جدول ۵ ارائه شده است. در جدول مذکور برای رعایت اختصار، شاخص‌های شناسایی شده از گزارش‌های پایداری نمونه‌ای متشکل از شرکت‌های مورد تأیید شریعت در دو کشور اسلامی مالزی و اندونزی با عنوان «منبع الف»، ادبیات موضوع با عنوان «منبع ب» و نظرخواهی از خبرگان با عنوان «منبع ج» مشخص شده است.

جدول ۵. یافته‌های حاصل از اجرای روش دلفی فازی

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		ا	ب	ج	منبع الف	منبع ب	منبع ج		
۱. بُعد اجتماعی: الف) مؤلفه رضایت مشتریان									
پذیرش	۰/۷۸۸	۰/۹۱۵	۰/۸۰۸	۰/۶۴۲			✓	ارزیابی سلامت، ایمنی و پایداری مواد، محصولات و خدمات	q۱
پذیرش	۰/۷۸۶	۰/۹۰۴	۰/۸۰۴	۰/۶۵۰			✓	انجام فعالیت‌های تحقیق و توسعه در رابطه با محصولات و خدمات	q۲
پذیرش	۰/۸۵۴	۰/۹۶۲	۰/۸۷۷	۰/۷۲۳			✓	سیستم مدیریت سلامت و کیفیت محصولات و خدمات	q۳
رد	۰/۶۹۱	۰/۸۶۹	۰/۷۱۲	۰/۵۲۳			✓	کسب جوایز و گواهینامه‌های سلامت و کیفیت محصولات و خدمات (مانند ایزو ۹۰۰۰، ایزو ۱۷۰۲۵ و ...)	q۴
پذیرش	۰/۸۰۱	۰/۹۲۷	۰/۸۲۳	۰/۶۵۴			✓	قیمت‌گذاری منصفانه محصولات و خدمات	q۵
پذیرش	۰/۸۰۰	۰/۹۳۱	۰/۸۱۹	۰/۶۵۰			✓	بازاریابی مسئولانه محصولات و خدمات	q۶
پذیرش	۰/۸۲۱	۰/۹۴۲	۰/۸۴۲	۰/۶۷۷		✓		ارائه اطلاعات و برچسب‌گذاری محصول	q۷
رد	۰/۶۹۱	۰/۸۵۴	۰/۷۳۱	۰/۵۶۵			✓	نوآوری و توسعه مسئولانه محصولات و خدمات	q۸
پذیرش	۰/۳۵	۰/۹۲۷	۰/۸۵۸	۰/۷۱۹			✓	حفظ حریم خصوصی مشتریان	q۹
پذیرش	۰/۸۵۰	۰/۹۶۲	۰/۸۷۳	۰/۷۱۵			✓	مدیریت ارتباط با مشتریان	q۱۰
پذیرش	۰/۸۷۸	۰/۹۷۷	۰/۹۰۴	۰/۷۵۴			✓	نظرسنجی رضایت مشتریان	q۱۱
پذیرش	۰/۸۴۵	۰/۹۵۸	۰/۸۶۹	۰/۷۰۸		✓		پایبندی کارکنان به آئین رفتار حرفه‌ای برای ارائه خدمات به مشتریان	q۱۲

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایینی	منبع ج	منبع ر	منبع الف		
پذیرش	۰/۷۵۵	۰/۸۸۵	۰/۷۷۳	۰/۶۰۸			✓	ارائه خدمات غیرحضور	q۱۳
پذیرش	۰/۸۸۸	۰/۹۸۱	۰/۹۱۵	۰/۷۶۹			✓	ارائه خدمات پس از فروش	q۱۴
پذیرش	۰/۸۷۱	۰/۹۷۷	۰/۸۹۶	۰/۷۳۸			✓	مدیریت شکایات مشتریان	q۱۵
۱. بُعد اجتماعی: ب) مؤلفه رفاه کارکنان									
رد	۰/۶۸۲	۰/۸۵۴	۰/۶۸۸	۰/۵۰۴			✓	ارائه اطلاعات جمعیت شناختی کارکنان (گزارش تعداد کل کارکنان، تعداد کارکنان استخدامی جدید، تعداد کارکنانی که شرکت را ترک کرده‌اند و ...)	q۱۶
رد	۰/۵۹۲	۰/۷۷۳	۰/۵۹۶	۰/۴۰۸			✓	کاهش میزان جابه‌جایی کارکنان	q۱۷
پذیرش	۰/۸۶۳	۰/۹۶۹	۰/۸۸۸	۰/۷۳۱			✓	جذب و حمایت از استعدادها و نخبگان	q۱۸
رد	۰/۶۹۱	۰/۸۴۶	۰/۷۰۴	۰/۵۲۳			✓	تخصیص سهمیه برای استخدام کارکنانی که از معلولان، اقشار محروم، محکومان سابق، گروه‌های اقلیت و ... هستند.	q۱۹
رد	۰/۶۹۱	۰/۸۶۵	۰/۷۱۹	۰/۵۴۲			✓	افشای جزئیات حقوق و دستمزد پرداختی	q۲۰
پذیرش	۰/۸۷۱	۰/۹۷۷	۰/۸۹۶	۰/۷۳۸			✓	رفتار منصفانه با کارکنان از نظر دستمزد، ساعات کار و ...	q۲۱
پذیرش	۰/۸۴۰	۰/۹۵۴	۰/۸۶۵	۰/۷۰۰			✓	سازوکارهای ارتقای شغلی	q۲۲
پذیرش	۰/۸۰۳	۰/۹۲۳	۰/۸۲۳	۰/۶۶۲			✓	پایبندی به قانون کار	q۲۳
پذیرش	۰/۸۱۵	۰/۹۳۸	۰/۸۳۸	۰/۶۶۹			✓	ارائه تسهیلات رفاهی به کارکنان	q۲۴
پذیرش	۰/۸۶۳	۰/۹۶۹	۰/۸۸۸	۰/۷۳۱			✓	پاداش منصفانه	q۲۵
پذیرش	۰/۸۳۲	۰/۹۶۵	۰/۸۵۴	۰/۶۷۷			✓	طرح‌های بازنشستگی کارکنان	q۲۶
پذیرش	۰/۸۰۱	۰/۹۲۷	۰/۸۲۳	۰/۶۵۴			✓	سازوکارهای روابط با کارکنان	q۲۷
پذیرش	۰/۷۹۷	۰/۹۱۹	۰/۸۱۹	۰/۶۵۴	✓			نظام پیشنهادها و مشورت با کارکنان	q۲۸
پذیرش	۰/۸۲۳	۰/۹۴۶	۰/۸۴۶	۰/۶۷۷			✓	بررسی رضایت کارکنان	q۲۹
پذیرش	۰/۸۳۱	۰/۹۵۴	۰/۸۵۴	۰/۶۸۵	✓			رسیدگی به موارد مربوط به عدم نارضایتی کارکنان	q۳۰
پذیرش	۰/۸۵۶	۰/۹۶۵	۰/۸۸۱	۰/۷۳۳			✓	سیستم ارزیابی عملکرد کارکنان	q۳۱
پذیرش	۰/۸۱۳	۰/۹۴۶	۰/۸۳۱	۰/۶۶۲			✓	مدیریت شکایات کارکنان	q۳۲
پذیرش	۰/۸۱۳	۰/۹۳۵	۰/۸۳۵	۰/۶۶۹			✓	آموزش دانش و مهارت‌های شغلی	q۳۳
رد	۰/۶۵۶	۰/۸۲۷	۰/۶۶۵	۰/۴۷۷			✓	گزارش میزان ساعات و روزهای آموزش	q۳۴
رد	۰/۶۴۹	۰/۸۱۹	۰/۶۵۸	۰/۴۶۹			✓	گزارش هزینه‌های آموزش	q۳۵
رد	۰/۶۰۸	۰/۷۸۱	۰/۶۱۵	۰/۴۲۷			✓	گزارش تعداد شرکت‌کنندگان در آموزش	q۳۶

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایین	منبع ج	منبع ر	منبع الف		
رد	۰/۶۴۵	۰/۸۱۹	۰/۶۵۴	۰/۴۶۲			✓	گزارش متوسط ساعات آموزش هر کارمند	q۳۷
پذیرش	۰/۷۷۲	۰/۹۰۸	۰/۷۸۸	۰/۶۱۹			✓	تشکیل کمیته‌ها و کارگروه‌های ایمنی و بهداشت شغلی	q۳۸
پذیرش	۰/۸۳۷	۰/۹۵۴	۰/۸۵۸	۰/۷۰۰			✓	پوشش بیمه سلامت کارکنان	q۳۹
پذیرش	۰/۷۲۳	۰/۸۶۵	۰/۷۳۵	۰/۵۶۹			✓	فراهم نمودن تجهیزات حفاظت فردی برای کارکنان	q۴۰
پذیرش	۰/۷۹۷	۰/۹۳۸	۰/۸۱۵	۰/۶۳۸			✓	ارزیابی ایمنی تجهیزات و تأسیسات	q۴۱
پذیرش	۰/۷۷۴	۰/۹۱۵	۰/۷۹۲	۰/۶۱۵			✓	مدیریت حوادث و تصادفات و گزارش آن‌ها	q۴۲
پذیرش	۰/۷۹۰	۰/۹۲۳	۰/۸۰۸	۰/۶۳۸			✓	ارزیابی‌های بهداشت و ایمنی شغلی	q۴۳
پذیرش	۰/۷۸۳	۰/۹۱۹	۰/۸۰۰	۰/۶۳۱			✓	فراهم نمودن امکانات ورزشی و تفریحی و ترویج سبک زندگی سالم	q۴۴
پذیرش	۰/۸۰۹	۰/۹۱۹	۰/۸۲۷	۰/۶۸۱			✓	فراهم کردن محیط کار ایمن و سالم (به‌دوراز خشونت، آزار و ...)	q۴۵
پذیرش	۰/۸۴۱	۰/۹۵۴	۰/۸۶۲	۰/۷۰۸			✓	مدیریت بیماری‌ها (مانند بیماری‌های شغلی، بیماری‌های مزمن تنفسی، بیماری‌های همه‌گیر و...)	q۴۶
پذیرش	۰/۷۷۹	۰/۹۱۹	۰/۷۹۶	۰/۶۳۳			✓	آموزش ایمنی و بهداشت شغلی به پیمانکاران	q۴۷
پذیرش	۰/۸۲۲	۰/۹۴۶	۰/۸۴۲	۰/۶۷۷			✓	آموزش و مشاوره ایمنی و بهداشت شغلی به کارکنان	q۴۸
پذیرش	۰/۷۳۲	۰/۸۸۸	۰/۷۴۲	۰/۵۶۵			✓	کسب جوایز و گواهینامه مدیریت ایمنی و بهداشت شغلی	q۴۹
پذیرش	۰/۸۱۹	۰/۹۵۰	۰/۸۳۸	۰/۶۶۹			✓	مدیریت ریسک ایمنی و بهداشت شغلی	q۵۰
پذیرش	۰/۷۸۶	۰/۹۳۱	۰/۸۰۴	۰/۶۳۳	✓			مدیریت شکایات مرتبط با ایمنی و بهداشت شغلی کارکنان	q۵۱
پذیرش	۰/۸۱۵	۰/۹۳۱	۰/۸۳۵	۰/۶۸۱			✓	ممنوعیت کار اجباری و کار کودکان	q۵۲
پذیرش	۰/۷۳۶	۰/۸۶۹	۰/۷۵۰	۰/۵۸۸			✓	آزادی تشکیل انجمن و مذاکره دسته‌جمعی	q۵۳
پذیرش	۰/۷۶۴	۰/۸۹۶	۰/۷۷۷	۰/۶۱۹			✓	تنوع و برابری	q۵۴
پذیرش	۰/۸۴۵	۰/۹۴۲	۰/۸۶۹	۰/۷۳۳			✓	اجتناب از تبعیض	q۵۵
پذیرش	۰/۸۲۲	۰/۹۵۴	۰/۸۴۲	۰/۶۶۹			✓	رفتار منصفانه با نیروی کار خارجی	q۵۶
پذیرش	۰/۷۶۰	۰/۹۱۲	۰/۷۷۷	۰/۵۹۲		✓		ارتباط با اتحادیه‌های کارگری	q۵۷

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		بالاتر	میان	پایینتر	منبع ۱	منبع ۲	منبع ۳		
۱. بُعد اجتماعی: ج) مؤلفه مشارکت در جامعه محلی									
پذیرش	۰/۸۰۰	۰/۹۲۳	۰/۸۱۹	۰/۶۵۸			✓	مشارکت در امور خیریه	q۵۸
پذیرش	۰/۷۶۲	۰/۹۰۸	۰/۷۷۷	۰/۶۰۰			✓	مشارکت در برنامه‌های ورزشی و سلامت	q۵۹
پذیرش	۰/۷۴۵	۰/۸۸۸	۰/۷۶۲	۰/۵۸۵			✓	مشارکت در برنامه‌های آموزشی (مانند اعطای بورس تحصیلی، کارآموزی و ...)	q۶۰
پذیرش	۰/۷۳۳	۰/۸۷۳	۰/۷۴۶	۰/۵۸۱		✓		امدادسانی بلایای طبیعی	q۶۱
پذیرش	۰/۷۹۱	۰/۹۳۱	۰/۸۱۲	۰/۶۳۱			✓	انتشار بیانیه مأموریت و استراتژی مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۶۲
پذیرش	۰/۷۴۴	۰/۸۹۲	۰/۷۵۸	۰/۵۸۱			✓	ایجاد دپارتمان مدیریت فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۶۳
پذیرش	۰/۷۴۵	۰/۸۹۶	۰/۷۶۲	۰/۵۷۷			✓	تعیین اولویت‌ها و برنامه‌های آتی مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۶۴
پذیرش	۰/۸۱۵	۰/۹۳۸	۰/۸۳۸	۰/۶۶۹			✓	گزارش هزینه‌ها و اعتبارات تخصیص یافته به فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۶۵
پذیرش	۰/۸۲۲	۰/۹۴۶	۰/۸۴۲	۰/۶۷۷			✓	گزارش عملکرد فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۶۶
پذیرش	۰/۷۴۲	۰/۸۸۱	۰/۷۵۸	۰/۵۸۸			✓	گزارش شاخص رضایت جامعه محلی	q۶۷
پذیرش	۰/۷۹۲	۰/۹۲۷	۰/۸۱۲	۰/۶۳۸			✓	اجرای استانداردها و قوانین مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۵۸
پذیرش	۰/۷۹۷	۰/۹۴۶	۰/۸۱۵	۰/۶۳۱			✓	احترام به عرف و حقوق مردم محلی	q۶۹
رد	۰/۶۸۸	۰/۸۵۴	۰/۶۹۶	۰/۵۱۵			✓	کسب جوایز و گواهی‌نامه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی	q۷۰
پذیرش	۰/۸۵۳	۰/۹۶۵	۰/۸۷۷	۰/۷۱۵			✓	مدیریت شکایات مردمی	q۷۱
۱. بُعد اجتماعی: د) مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی									
پذیرش	۰/۸۲۳	۰/۹۳۸	۰/۸۴۶	۰/۶۸۵			✓	تولید محصولات و خدمات مطابق با قوانین، مقررات و استانداردها از جمله اصول شریعت	q۷۲
پذیرش	۰/۷۵۴	۰/۸۶۵	۰/۷۷۳	۰/۶۲۳	✓			سازوکارهای نظارت شرعی جهت حسن اجرای ملاحظات فقهی در خصوص محصولات و خدمات ارائه شده، رفاه کارکنان و جامعه	q۷۳
پذیرش	۰/۷۶۴	۰/۸۸۱	۰/۷۸۱	۰/۶۳۱	✓			گزارش عدم مغایرت شرعی کارگروه فقهی برای محصولات و خدمات شرکت (مانند شبهات مربوط به حلال بودن محصولات و خدمات و ...)	q۷۴

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایین	منبع ج	منبع ر	منبع الف		
پذیرش	۰/۷۷۷	۰/۸۸۸	۰/۷۹۶	۰/۶۴۶	✓			ممانعت از عقد قرارداد و همکاری با شرکت‌های تولیدکننده محصولات و خدمات حرام	q۷۵
پذیرش	۰/۷۳۵	۰/۸۶۵	۰/۷۵۰	۰/۵۸۸		✓		سازوکارهای پرداخت‌های مستحب مانند صدقه، هبه، انفاق، وقف، قرض‌الحسنه و ... جهت کمک به اقشار ضعیف جامعه	q۷۶
رد	۰/۶۸۳	۰/۸۲۳	۰/۶۹۶	۰/۵۳۱		✓		سازوکارهای پرداخت‌های واجب مانند خمس و زکات برای اموال مشمول آن‌ها جهت کمک به اقشار ضعیف جامعه	q۷۷
پذیرش	۰/۷۳۲	۰/۸۵۸	۰/۷۵۰	۰/۵۸۸	✓			پایبندی به اصول و ارزش‌های اسلامی در نظام جبران خدمات کارکنان	q۷۸
رد	۰/۶۶۵	۰/۸۰۸	۰/۶۷۷	۰/۵۱۲			✓	ارائه خدمات مذهبی به کارکنان (مانند ایجاد نمازخانه در شرکت، کمک‌هزینه حج، افطار در ماه رمضان و ...)	q۷۹
رد	۰/۶۷۴	۰/۲۳	۰/۶۸۵	۰/۵۱۵			✓	مشارکت در مناسبت‌ها و رویدادهای مذهبی (مانند اعیاد اسلامی)	q۸۰
رد	۰/۶۷۴	۰/۸۰۸	۰/۶۸۵	۰/۵۳۱	✓			ایجاد منشور حفظ شئون اسلامی در محیط کار	q۸۱
رد	۰/۶۴۴	۰/۷۷۳	۰/۶۵۴	۰/۵۰۴			✓	برنامه‌های آموزش فرهنگ و ارزش‌های اسلامی به کارکنان (از طریق برگزاری مسابقات کتاب‌خوانی، دوره‌های آموزشی و ...)	q۸۲
رد	۰/۶۰۴	۰/۷۵۰	۰/۶۰۸	۰/۴۵۴	✓			تشکیل شورای امر به معروف و نهی از منکر	q۸۳
رد	۰/۶۶۳	۰/۸۰۴	۰/۶۷۳	۰/۵۱۲	✓			پایبندی به منشور حقوق بشر اسلامی (منتشر شده توسط سازمان همکاری اسلامی)	q۸۴
۲. بُعد زیست‌محیطی: الف) مؤلفه مدیریت مصرف منابع طبیعی									
پذیرش	۰/۸۴۴	۰/۹۶۲	۰/۸۶۹	۰/۷۰۰			✓	افشای داده‌های مرتبط با میزان مصرف آب	q۸۵
پذیرش	۰/۸۵۳	۰/۹۵۸	۰/۸۷۷	۰/۷۲۳			✓	مدیریت فاضلاب	q۸۶
پذیرش	۰/۸۸۳	۰/۹۷۷	۰/۹۱۲	۰/۷۶۲			✓	ابتکارات کاهش میزان مصرف آب و دستاوردهای آن	q۸۷
پذیرش	۰/۸۵۵	۰/۹۶۹	۰/۸۸۱	۰/۷۱۵			✓	افشای داده‌های مرتبط با میزان و شدت مصرف انرژی	q۸۸
پذیرش	۰/۸۷۲	۰/۹۷۷	۰/۹۰۰	۰/۷۳۸			✓	ابتکارات افزایش بهره‌وری و کاهش میزان مصرف انرژی و دستاوردهای آن	q۸۹
پذیرش	۰/۸۱۳	۰/۹۴۲	۰/۸۳۵	۰/۶۶۲			✓	افشای داده‌های مرتبط با نوع و میزان مصرف مواد اولیه طبیعی	q۹۰

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		بالاتر	میان	پایینتر	منبع ۱	منبع ۲	منبع ۳		
پذیرش	۰/۸۶۹	۰/۹۷۳	۰/۸۹۶	۰/۷۳۸			✓	کاهش میزان مصرف مواد اولیه طبیعی	q۹۱
پذیرش	۰/۸۴۵	۰/۹۵۸	۰/۸۶۹	۰/۷۰۸			✓	استفاده از مواد اولیه بازیافتی در تولید	q۹۲
۲. بُعد زیست‌محیطی: ب) مؤلفه مدیریت آلاینده‌گی									
پذیرش	۰/۸۵۹	۰/۹۶۹	۰/۸۸۵	۰/۷۳۳			✓	افشای داده‌های مربوط به میزان و شدت انتشار گازهای گلخانه‌ای	q۹۳
پذیرش	۰/۸۶۷	۰/۹۶۵	۰/۸۹۶	۰/۷۳۸			✓	ابتکارات کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، کربن، گردوغبار و ... و دستاوردهای آن	q۹۴
پذیرش	۰/۸۲۴	۰/۹۵۸	۰/۸۴۶	۰/۶۶۹			✓	اقدامات حفظ تنوع زیستی	q۹۵
پذیرش	۰/۷۴۶	۰/۸۹۲	۰/۷۶۲	۰/۵۸۵			✓	افشای حجم و نوع زباله‌های تولیدشده (خطرناک و غیر خطرناک)	q۹۶
پذیرش	۰/۸۳۶	۰/۹۶۲	۰/۸۶۲	۰/۶۸۵			✓	مدیریت زباله (خطرناک و غیر خطرناک)	q۹۷
پذیرش	۰/۸۳۱	۰/۹۵۴	۰/۸۵۴	۰/۶۸۵		✓		مدیریت نشت مواد شیمیایی و زباله‌های مایع	q۹۸
پذیرش	۰/۸۲۴	۰/۹۵۸	۰/۸۴۶	۰/۶۶۹		✓		مشارکت‌های زیست‌محیطی (ارتباط با سامان‌های مردم‌نهاد، سازمان‌های دولتی، غیردولتی و ... که در راستای بهبود مسائل زیست‌محیطی فعالیت می‌کنند)	q۹۹
پذیرش	۰/۸۵۵	۰/۹۶۹	۰/۸۸۱	۰/۷۱۵			✓	رعایت قوانین و مقررات زیست‌محیطی	q۱۰۰
پذیرش	۰/۸۵۰	۰/۹۶۵	۰/۸۷۷	۰/۷۰۸			✓	سرمایه‌گذاری زیست‌محیطی (برای کاهش خطرات آبی یا افزایش فرصت‌های آینده در ارتباط با محیط‌زیست)	q۱۰۱
پذیرش	۰/۷۸۶	۰/۹۱۵	۰/۸۰۸	۰/۶۳۵			✓	سیستم‌های مدیریت زیست‌محیطی	q۱۰۲
رد	۰/۶۸۸	۰/۸۴۶	۰/۷۰۴	۰/۵۱۵			✓	کسب جوایز و گواهینامه‌های زیست‌محیطی (مانند ایزو ۱۴۰۰۱)	q۱۰۳
پذیرش	۰/۸۲۹	۰/۹۵۰	۰/۸۵۴	۰/۶۸۵		✓		اقدامات احیای محیط‌زیست	q۱۰۴
پذیرش	۰/۸۱۵	۰/۹۳۸	۰/۸۳۸	۰/۶۶۹			✓	آموزش کارکنان برای رفتار مسئولانه با محیط‌زیست	q۱۰۵
۲. بُعد زیست‌محیطی: ج) مؤلفه نوآوری محصولات و خدمات									
پذیرش	۰/۸۶۲	۰/۹۷۳	۰/۸۸۸	۰/۷۳۳			✓	تولید محصولات زیست‌محیطی (دارای اثرات مثبت بر محیط‌زیست)	q۱۰۶
پذیرش	۰/۸۹۰	۰/۹۸۱	۰/۹۱۹	۰/۷۶۹		✓		تولید محصولات ارگانیک	q۱۰۷

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایین	منبع ج	منبع ر	منبع الف		
پذیرش	۰/۸۹۲	۰/۹۸۵	۰/۹۲۳	۰/۷۶۹		✓		اجتناب از تولید محصولات ترا ریخته (GMO) ^۱	q۱۰۸
پذیرش	۰/۸۴۰	۰/۹۴۲	۰/۸۶۵	۰/۷۱۲		✓		تولید محصولات یا توسعه فناوری‌ها برای استفاده از انرژی‌های تجدید پذیر (پاک)	q۱۰۹
پذیرش	۰/۸۵۵	۰/۹۶۹	۰/۸۸۱	۰/۷۱۵		✓		تولید محصولات یا توسعه فناوری‌های بهینه‌سازی مصرف انرژی در ساختمان‌ها	q۱۱۰
پذیرش	۰/۸۴۵	۰/۹۵۸	۰/۸۶۹	۰/۷۰۸		✓		تولید محصولات یا توسعه فناوری‌های بهینه‌سازی مصرف آب یا تصفیه آب	q۱۱۱
پذیرش	۰/۸۱۲	۰/۹۳۵	۰/۸۳۵	۰/۶۶۵		✓		تعهد به مدیریت مسائل زیست‌محیطی در تأمین مالی پروژه‌ها	q۱۱۲
پذیرش	۰/۸۴۲	۰/۹۶۲	۰/۸۶۵	۰/۷۰۰			✓	بسته‌بندی پایدار (سازگار با محیط‌زیست)	q۱۱۳
پذیرش	۰/۷۷۶	۰/۹۱۹	۰/۷۹۲	۰/۶۱۵		✓		انجام هزینه‌های تحقیق و توسعه زیست‌محیطی	q۱۱۴
پذیرش	۰/۷۵۱	۰/۹۱۲	۰/۷۶۵	۰/۵۷۷		✓		کاهش یا جایگزینی انجام آزمایش روی حیوانات در فرایند تولید محصولات	q۱۱۵
پذیرش	۰/۸۲۱	۰/۹۵۰	۰/۸۴۲	۰/۶۶۹		✓		برچسب‌گذاری مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی محصولات	q۱۱۶
پذیرش	۰/۷۶۰	۰/۹۰۸	۰/۷۷۷	۰/۵۹۶		✓		حمایت از تحقیقات علمی محصولات زیست‌محیطی	q۱۱۷
پذیرش	۰/۷۷۶	۰/۹۱۹	۰/۷۹۲	۰/۶۱۵			✓	مدیریت شکایات زیست‌محیطی	q۱۱۸
۲. بُعد زیست‌محیطی: (د) مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی اسلامی									
پذیرش	۰/۸۰۵	۰/۹۴۲	۰/۸۲۷	۰/۶۴۶	✓			تشکیل کمیته صیانت از محیط‌زیست در راستای تحقق مقاصد اسلامی برای آبادانی محیط‌زیست	q۱۱۹
پذیرش	۰/۸۳۵	۰/۹۶۲	۰/۸۵۸	۰/۶۸۵	✓			نظارت و ارزیابی فعالیت‌های شرکت جهت حصول اطمینان از عدم ضرر رسانی به محیط‌زیست	q۱۲۰
پذیرش	۰/۸۵۵	۰/۹۷۷	۰/۸۸۱	۰/۷۰۸	✓			نظارت و ارزیابی فعالیت‌های شرکت جهت حصول اطمینان از اجتناب از اسراف و تبذیر در استفاده از منابع طبیعی	q۱۲۱
پذیرش	۰/۸۷۹	۰/۹۸۵	۰/۹۰۸	۰/۷۴۶	✓			نظارت و ارزیابی فعالیت‌های شرکت جهت حصول اطمینان از اجتناب از ارتکاب فساد در زمین	q۱۲۲
پذیرش	۰/۷۹۴	۰/۹۱۲	۰/۸۱۵	۰/۶۵۴	✓			تخصیص موقوفات در راستای صیانت از محیط‌زیست	q۱۲۳

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایین	منبع ج	منبع ر	منبع الف		
پذیرش	۰/۸۳۳	۰/۹۵۸	۰/۸۵۸	۰/۶۸۵	✓			استفاده از اوراق بهادار اسلامی (صکوک) سبز جهت تأمین مالی پروژه‌های زیست‌محیطی	q124
پذیرش	۰/۸۱۴	۰/۹۳۵	۰/۸۳۸	۰/۶۶۹	✓			ایجاد صندوق‌های اسلامی سبز در راستای صیانت از محیط‌زیست (مانند کمک به حل بحران آب، آلودگی هوا و ...)	q125
پذیرش	۰/۷۷۲	۰/۸۸۸	۰/۷۹۲	۰/۶۳۵	✓			اجرای سازوکارهای نظارت شرعی جهت حسن اجرای ملاحظات فقهی در راستای صیانت از محیط‌زیست	q126
پذیرش	۰/۷۸۵	۰/۹۰۸	۰/۸۰۴	۰/۶۴۲	✓			گزارش عدم رعایت ضوابط و چارچوب‌های اسلامی در رابطه با محیط‌زیست (مانند اسراف، ضرر رسانی، فساد در زمین و ...) توسط کمیته فقهی نهادهای ناظر	q127
۳. بُعد راهبری پایداری: الف) مؤلفه رویه‌های گزارشگری پایداری									
پذیرش	۰/۸۲۹	۰/۹۵۴	۰/۸۵۰	۰/۶۸۵			✓	انتشار بیانیه مأموریت و استراتژی در ارتباط با پایداری به رویه‌های گزارشگری پایداری	q128
پذیرش	۰/۸۶۷	۰/۹۶۹	۰/۸۹۲	۰/۷۳۸			✓	مشخصات شرکت و استراتژی‌های پایداری آن	q129
پذیرش	۰/۷۸۲	۰/۹۱۲	۰/۸۰۴	۰/۶۳۱			✓	ارائه اطلاعات مقایسه‌ای ابعاد عملکرد پایداری	q130
پذیرش	۰/۸۲۱	۰/۹۴۲	۰/۸۴۲	۰/۶۷۷			✓	تعامل با ذی‌نفعان	q131
پذیرش	۰/۸۰۱	۰/۹۱۹	۰/۸۲۳	۰/۶۶۲			✓	گزارشگری پایداری بر اساس استانداردهای سازمان گزارشگری جهانی	q132
پذیرش	۰/۸۰۵	۰/۹۳۵	۰/۸۲۷	۰/۶۵۴			✓	گزارش اطمینان بخشی پایداری	q133
پذیرش	۰/۸۰۴	۰/۹۳۱	۰/۸۲۷	۰/۶۵۴			✓	پایبندی به قوانین راهبری شرکتی	q134
پذیرش	۰/۸۴۹	۰/۹۶۵	۰/۸۷۳	۰/۷۰۸			✓	مدیریت ریسک	q135
پذیرش	۰/۸۶۲	۰/۹۷۳	۰/۸۸۸	۰/۷۳۳			✓	پایبندی به اصول اخلاقی کسب‌وکار	q136
۳. بُعد راهبری پایداری: ب) مؤلفه ساختار راهبری پایداری									
پذیرش	۰/۸۰۴	۰/۹۳۸	۰/۸۲۷	۰/۶۴۶			✓	مجمع عمومی صاحبان سهام: وظایف و اختیارات اعضا	q137
پذیرش	۰/۷۸۵	۰/۹۱۹	۰/۸۰۴	۰/۶۳۱		✓		هیئت‌مدیره: اسامی، مشخصات و تصاویر اعضا	q138
پذیرش	۰/۷۹۴	۰/۹۱۹	۰/۸۱۵	۰/۶۴۶			✓	هیئت‌مدیره: وظایف و اختیارات اعضا	q139
پذیرش	۰/۸۳۳	۰/۹۵۰	۰/۸۵۸	۰/۶۹۲			✓	هیئت‌مدیره: منشور اخلاقی	q140
پذیرش	۰/۷۷۶	۰/۹۱۹	۰/۷۹۲	۰/۶۱۵		✓		هیئت‌مدیره: انتصاب، عزل و دوره خدمت اعضا	q141
پذیرش	۰/۷۷۹	۰/۹۲۷	۰/۷۹۶	۰/۶۱۵			✓	هیئت‌مدیره: ترکیب و تنوع اعضا	q142

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایینی	منبع ج	منبع ر	منبع الف		
پذیرش	۰/۸۱۴	۰/۹۳۸	۰/۸۳۵	۰/۶۶۹		✓		هیئت‌مدیره: استقلال اعضا	q143
پذیرش	۰/۷۹۲	۰/۹۲۷	۰/۸۱۲	۰/۶۳۸		✓		هیئت‌مدیره: جلسات اعضا	q144
پذیرش	۰/۸۱۲	۰/۹۳۵	۰/۸۳۱	۰/۶۶۹			✓	هیئت‌مدیره: ارزیابی عملکرد و پاداش اعضا	q145
پذیرش	۰/۷۵۸	۰/۸۹۲	۰/۷۷۷	۰/۶۰۴		✓		هیئت‌مدیره: حق الزحمه اعضا	q146
پذیرش	۰/۸۰۵	۰/۹۱۹	۰/۸۲۷	۰/۶۶۹		✓		هیئت‌مدیره: پست‌های هم‌زمان هر یک از اعضا	q147
پذیرش	۰/۷۹۰	۰/۹۱۹	۰/۸۱۲	۰/۶۳۸		✓		هیئت‌مدیره: سهام تحت مالکیت اعضا	q148
پذیرش	۰/۸۰۶	۰/۹۲۳	۰/۸۲۷	۰/۶۶۹			✓	هیئت‌مدیره: صلاحیت‌ها و تجارب اعضا	q149
پذیرش	۰/۸۰۵	۰/۹۲۷	۰/۸۲۷	۰/۶۶۲		✓		هیئت‌مدیره: نظارت بر خطرات و فرصت‌های مرتبط با آب‌وهوا	q150
پذیرش	۰/۷۹۱	۰/۹۲۳	۰/۸۱۲	۰/۶۳۸			✓	کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره (کمیته پایداری یا مسئولیت‌پذیری اجتماعی، کمیته حسابرسی، واحد حسابرسی داخلی، کمیته انتصابات و پاداش و ...): وظایف و اختیارات اعضا	q151
پذیرش	۰/۷۸۵	۰/۹۱۹	۰/۸۰۴	۰/۶۳۱			✓	کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: منشور اخلاقی	q152
پذیرش	۰/۷۹۹	۰/۹۳۱	۰/۸۱۹	۰/۶۴۶	✓			کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: انتصاب، عزل و دوره خدمت اعضا	q153
پذیرش	۰/۷۶۵	۰/۹۰۴	۰/۷۸۵	۰/۶۰۸	✓			کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: ارزیابی عملکرد و پاداش اعضا	q154
پذیرش	۰/۷۷۶	۰/۹۰۸	۰/۷۹۶	۰/۶۲۳			✓	کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: ترکیب و صلاحیت اعضا	q155
پذیرش	۰/۷۹۵	۰/۹۱۵	۰/۸۱۵	۰/۶۵۴	✓			کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: استقلال اعضا	q156
پذیرش	۰/۷۶۰	۰/۹۰۴	۰/۷۷۷	۰/۶۰۰	✓			کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: جلسات اعضا	q157
پذیرش	۰/۷۵۹	۰/۹۰۰	۰/۷۷۷	۰/۶۰۰	✓			کمیته‌های فرعی هیئت‌مدیره: حق الزحمه اعضا	q158
۳. بُعد راهبری پایداری: ج) مؤلفه حقوق سهام‌داران									
پذیرش	۰/۷۵۱	۰/۸۶۹	۰/۷۶۹	۰/۶۱۵		✓		حق رأی برابر	q159
پذیرش	۰/۷۹۲	۰/۹۱۵	۰/۸۱۲	۰/۶۵۰		✓		مقررات ضد تصاحب	q160
پذیرش	۰/۸۲۷	۰/۹۳۸	۰/۸۵۰	۰/۶۹۲		✓		استراتژی‌های تسهیل مشارکت سهام‌داران	q161
پذیرش	۰/۸۳۳	۰/۹۵۰	۰/۸۵۸	۰/۶۹۲		✓		گزارش سهام‌داران عمده (درصد سهام در اختیار درون‌سازمانی‌ها و پنج درصد مالکان)	q162
۳. بُعد راهبری پایداری: د) مؤلفه راهبری شرعی									
پذیرش	۰/۷۰۳	۰/۸۳۸	۰/۷۱۵	۰/۵۵۴		✓		تشکیل کارگروه فقهی در شرکت (به‌صورت اختیاری و تشویقی)	q163

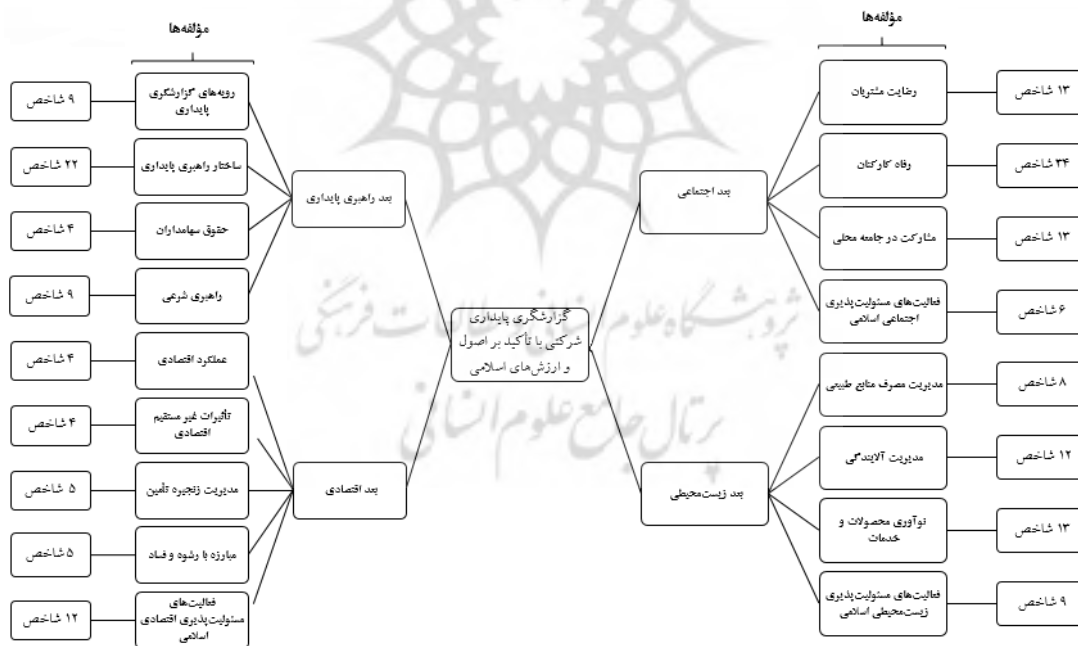
نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		بالاتر	میان	پایینتر	منبع ۱	منبع ۲	منبع الف		
پذیرش	۰/۷۰۹	۰/۸۵۰	۰/۷۲۳	۰/۵۵۴		✓		مشخص کردن مسئولیت‌های کارگروه فقهی جهت بررسی شرعی با توجه به نوع فعالیت‌های شرکت	q164
پذیرش	۰/۷۱۸	۰/۸۵۴	۰/۷۳۱	۰/۵۶۹		✓		سازوکارهای احراز صلاحیت اعضای کارگروه فقهی	q165
پذیرش	۰/۷۱۴	۰/۸۵۴	۰/۷۲۷	۰/۵۶۲		✓		سازوکارهای احراز استقلال اعضای کارگروه فقهی	q166
رد	۰/۶۸۸	۰/۸۳۵	۰/۷۰۰	۰/۵۳۱	✓			سازوکارهای ترکیب و تنوع اعضای کارگروه فقهی	q167
پذیرش	۰/۷۰۶	۰/۸۴۶	۰/۷۱۹	۰/۵۵۴		✓		سازوکارهای انتصاب، عزل و دوره خدمت اعضای کارگروه فقهی	q168
رد	۰/۶۸۵	۰/۸۲۷	۰/۶۹۶	۰/۵۳۱		✓		ارزیابی عملکرد و پاداش اعضای کارگروه فقهی	q169
پذیرش	۰/۷۱۳	۰/۸۴۲	۰/۷۲۷	۰/۵۶۹		✓		سازوکارهای ارائه گزارش کارگروه فقهی	q170
پذیرش	۰/۷۱۹	۰/۸۴۶	۰/۷۳۵	۰/۵۷۷	✓			سازوکارهای نظارت شرعی جهت اطمینان از حسن اجرای مصوبات کارگروه فقهی	q171
پذیرش	۰/۷۱۵	۰/۸۲۷	۰/۷۳۱	۰/۵۸۸	✓			گزارش موارد مغایر با ضوابط شرعی در مقررات مصوب به کمیته فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار توسط کارگروه فقهی	q172
پذیرش	۰/۷۰۱	۰/۸۲۳	۰/۷۱۵	۰/۵۶۵	✓			ارجاع قراردادهای شرکت به کارگروه فقهی جهت بررسی شرعی	q173
۴. بُعد اقتصادی: الف) مؤلفه عملکرد اقتصادی									
پذیرش	۰/۸۰۱	۰/۹۲۷	۰/۸۲۳	۰/۶۵۴		✓		گزارش ارزش اقتصادی کسب‌شده (مایه‌التفاوت ارزش مستقیم اقتصادی تولید و توزیع‌شده)	q174
پذیرش	۰/۷۶۸	۰/۸۹۲	۰/۷۸۸	۰/۶۲۳		✓		کمک‌های مالی دریافت شده از طرف دولت	q175
پذیرش	۰/۸۰۵	۰/۹۳۵	۰/۸۲۷	۰/۶۵۴		✓		پرداخت به‌موقع مالیات به دولت	q176
پذیرش	۰/۷۷۱	۰/۹۰۸	۰/۷۸۸	۰/۶۱۵	✓			مدیریت شکایات مرتبط با عملکرد اقتصادی	q177
۴. بُعد اقتصادی: ب) مؤلفه تأثیرات غیرمستقیم اقتصادی									
پذیرش	۰/۸۲۹	۰/۹۵۰	۰/۸۵۴	۰/۶۸۵		✓		اشتغال‌زایی در جوامع محلی	q178
پذیرش	۰/۸۴۱	۰/۹۵۰	۰/۸۶۵	۰/۷۰۸		✓		حمایت از شرکت‌های کوچک، کارآفرینان و مشاغل خانگی	q179
پذیرش	۰/۸۲۹	۰/۹۲۷	۰/۸۵۴	۰/۷۰۸		✓		سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی و توسعه عمرانی جامعه محلی	q180
پذیرش	۰/۸۲۱	۰/۹۲۷	۰/۸۴۶	۰/۶۸۸		✓		کمک به توانمندسازی اقتصادی جامعه محلی	q181
۴. بُعد اقتصادی: ج) مؤلفه مدیریت زنجیره تأمین									
پذیرش	۰/۷۹۵	۰/۹۲۳	۰/۸۱۵	۰/۶۴۶		✓		منبع یابی مسئولانه	q182

نماد	شاخص‌ها	منابع			میانگین فازی نظرات			نتیجه
		منبع الف	منبع ب	منبع ج	میانگین فازی	میانگین قطعی	میانگین فازی	
q183	حمایت از تأمین‌کنندگان و آموزش آن‌ها	✓			۰/۶۶۲	۰/۸۳۵	۰/۹۴۲	پذیرش
q184	تأکید بر تأمین‌کنندگان محلی جهت رفع نیازهای شرکت	✓			۰/۶۱۵	۰/۷۸۸	۰/۹۱۲	پذیرش
q185	رفتار منصفانه و قانونمند با تأمین‌کنندگان	✓			۰/۶۹۲	۰/۸۶۲	۰/۹۵۸	پذیرش
q186	غربالگری تأمین‌کنندگان از لحاظ پایبندی به رویه‌های گزارشگری پایداری و ...	✓			۰/۶۳۸	۰/۸۰۸	۰/۹۱۵	پذیرش
۴. بُعد اقتصادی: د) مؤلفه مبارزه با رشوه و فساد								
q187	استراتژی‌های مبارزه با فساد و رشوه	✓			۰/۷۸۵	۰/۹۱۹	۰/۹۷۳	پذیرش
q188	آموزش کارکنان جهت مبارزه با فساد	✓			۰/۷۳۸	۰/۸۹۲	۰/۹۶۹	پذیرش
q189	کانال‌های افشاگری فساد	✓			۰/۷۰۴	۰/۸۴۶	۰/۹۱۹	پذیرش
q190	کاهش میزان وقوع فساد	✓			۰/۷۶۹	۰/۹۱۲	۰/۹۶۹	پذیرش
q191	کسب گواهینامه‌های سیستم مدیریت ضد فساد (مانند ایزو ۳۷۰۰۱)	✓			۰/۵۶۲	۰/۷۴۲	۰/۸۷۳	پذیرش
۴. بُعد اقتصادی: ه) مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اقتصادی اسلامی								
q192	اجتناب از فعالیت‌های غیرمجاز و حرام (مانند انحصار، احتکار کالاهای ضروری، ربا، غرر، دست‌کاری قیمت، روش کسب‌وکار متقلبانه، فریب، پول‌شویی و ...)	✓			۰/۷۶۲	۰/۹۰۰	۰/۹۵۴	پذیرش
q193	گزارش فعالیت‌های غیرمجاز و حرام (مانند انحصار، احتکار کالاهای ضروری، ربا، غرر، دست‌کاری قیمت، روش کسب‌وکار متقلبانه، فریب، پول‌شویی و ... در صورت وقوع)	✓			۰/۷۰۸	۰/۸۵۸	۰/۹۳۵	پذیرش
q194	گزارش میزان درآمد یا هزینه ناشی از معاملات غیرمجاز و حرام	✓			۰/۶۶۵	۰/۸۰۸	۰/۸۹۶	پذیرش
q195	اطمینان از شرعی بودن زنجیره تأمین	✓			۰/۶۵۰	۰/۷۸۸	۰/۸۶۹	پذیرش
q196	تعهد به کسب سود در چارچوب اصول شرعی	✓			۰/۶۵۴	۰/۸۰۰	۰/۸۸۸	پذیرش
q197	توزیع سود و زیان محقق شده سهام‌داران مطابق با اصول شرعی	✓			۰/۶۳۳	۰/۷۶۹	۰/۸۵۸	پذیرش
q198	غربالگری سرمایه‌گذاری‌ها از نظر رعایت اصول شرعی	✓			۰/۶۴۲	۰/۷۷۷	۰/۸۵۰	پذیرش
q199	تأمین مالی با استفاده از ابزارهای مالی اسلامی و عدم استفاده از روش‌های غیرشرعی مانند قرض ربوی	✓			۰/۶۲۷	۰/۷۸۵	۰/۸۹۲	پذیرش

نتیجه	میانگین قطعی	میانگین فازی نظرات			منابع			شاخص‌ها	نماد
		د. بالا	د. میانی	د. پایین	منبع ۱	منبع ۲	منبع الف		
پذیرش	۰/۷۷۳	۰/۸۹۲	۰/۷۹۲	۰/۶۳۵		✓		ارائه ترازنامه بر مبنای ارزش‌های جاری (جهت رعایت پاره‌های موارد شرعی مانند انتشار اوراق اجاره بر روی سهام شرکت)	q200
پذیرش	۰/۷۴۶	۰/۸۷۷	۰/۷۶۲	۰/۶۰۰	✓			اجرای سازوکارهای حسابرسی و بررسی شرعی جهت پیشگیری و پیگیری تقلب‌های مالی	q201
پذیرش	۰/۷۴۹	۰/۸۶۲	۰/۷۶۵	۰/۶۱۹	✓			گزارش عدم مغایرت شرعی ابزارها و روش‌های تأمین مالی شرکت‌ها	q202
پذیرش	۰/۷۳۸	۰/۸۶۲	۰/۷۵۴	۰/۶۰۰	✓			کاهش میزان شکایات عدم رعایت اصول کسب‌وکار اسلامی	q203

پس از انجام غربالگری با استفاده از روش دلفی فازی ۲۱ شاخص حذف شد و عناصر مهم الگو در قالب ۱۸۲ شاخص، ۱۷ مؤلفه و ۴ بُعد نهایی شد که در قالب شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۲. عناصر مهم الگوی گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر ارائه الگویی برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی است. در مجموع، ۲۰۳ شاخص از طریق بررسی گزارش‌های پایداری نمونه‌ای از شرکت‌های مورد تأیید شریعت

در مالزی و اندونزی، بررسی گسترده ادبیات موضوع و نظرخواهی از خبرگان با استفاده از روش تحلیل مضمون شناسایی شد. از کل شاخص‌های شناسایی شده، ۱۵۸ شاخص مرتبط با استانداردها و رهنمودهای گزارشگری پایداری متداول و ۴۵ شاخص مرتبط با فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اسلامی شرکت‌ها بود. شاخص‌ها بر اساس تشابه در قالب ۱۳ مؤلفه متداول و چهار مؤلفه اسلامی قرار گرفتند. مؤلفه‌ها نیز در قالب چهار بُعد اجتماعی، زیست‌محیطی، راهبری پایداری و اقتصادی دسته‌بندی شدند.

در بُعد اجتماعی ۷۱ شاخص متداول گزارشگری پایداری و ۱۳ شاخص اسلامی شناسایی شد که شاخص‌های متداول در سه مؤلفه رضایت مشتریان (۱۵ شاخص)، رفاه کارکنان (۴۲ شاخص) و مشارکت در جامعه محلی (۱۴ شاخص) و شاخص‌های اسلامی در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی طبقه‌بندی شدند. در بُعد زیست‌محیطی ۴۳ شاخص شناسایی شد که از این تعداد ۳۴ شاخص مربوط به گزارشگری پایداری متداول بودند که در سه مؤلفه مدیریت مصرف منابع طبیعی (هشت شاخص)، مدیریت آلاینده‌گی (۱۳ شاخص) و نوآوری محصولات و خدمات (۱۳ شاخص) قرار گرفتند. نه شاخص اسلامی نیز در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی اسلامی طبقه‌بندی شدند. بُعد راهبری پایداری شامل ۳۵ شاخص مربوط به گزارشگری پایداری متداول بود که در سه مؤلفه رویه‌های گزارشگری پایداری (نه شاخص)، ساختار راهبری پایداری (۲۲ شاخص) و حقوق سهام‌داران (چهار شاخص) قرار گرفتند. ۱۱ شاخص اسلامی نیز در مؤلفه راهبری شرعی طبقه‌بندی شدند. بُعد اقتصادی نیز شامل ۱۸ شاخص متداول بود که در چهار مؤلفه عملکرد اقتصادی (چهار شاخص)، تأثیرات غیرمستقیم اقتصادی (چهار شاخص)، مدیریت زنجیره تأمین (پنج شاخص) و مبارزه با رشوه و فساد (پنج شاخص) قرار گرفتند، ۱۲ شاخص اسلامی این بُعد نیز در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اقتصادی اسلامی طبقه‌بندی شدند.

جهت نهایی کردن عناصر الگو از روش دلفی فازی استفاده شد. در این راستا پرسش‌نامه‌ای متشکل از شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد الگو بر اساس طیف هفت‌درجه‌ای لیکرت طراحی شد، سپس برای خبرگان ارسال گردید و ۲۶ پاسخ دریافت شد. سؤالات پرسش‌نامه در ارتباط با شاخص‌های هر مؤلفه در بُعد مربوطه در قالب طیف هفت‌درجه‌ای لیکرت مطرح شده بود. در فرایند دلفی فازی در بُعد اجتماعی در مؤلفه رضایت مشتریان دو شاخص حذف و ۱۳ شاخص تأیید شد، در مؤلفه رفاه کارکنان هشت شاخص حذف و ۳۴ شاخص تأیید شد، در مؤلفه مشارکت در جامعه محلی یک شاخص حذف و ۱۳ شاخص تأیید شد. در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی هفت شاخص حذف و شش شاخص تأیید شد. شاخص‌هایی که بیشترین امتیاز را در بُعد اجتماعی کسب کردند شامل شاخص ارائه خدمات پس از فروش در مؤلفه رضایت مشتریان، شاخص رفتار منصفانه با کارکنان از نظر دستمزد، ساعات کار و ... در مؤلفه رفاه کارکنان، شاخص مدیریت شکایات مردمی در مؤلفه مشارکت در جامعه محلی و شاخص تولید محصولات و خدمات مطابق با قوانین، مقررات و استانداردها از جمله اصول شریعت در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی بودند. در بُعد زیست‌محیطی یک شاخص در مؤلفه مدیریت آلاینده‌گی حذف شد و سایر شاخص‌ها تأیید شدند. شاخص‌های ابتکارات کاهش میزان مصرف آب در مؤلفه مدیریت مصرف منابع طبیعی، ابتکارات کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، کربن، گردوغبار و ... و دستاوردهای آن در مؤلفه مدیریت آلاینده‌گی، اجتناب از تولید محصولات ترا ریخته در

مؤلفه نوآوری محصولات و خدمات و نظارت و ارزیابی فعالیت‌های شرکت جهت حصول اطمینان از اجتناب از ارتکاب فساد در زمین در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی اسلامی بیشترین امتیاز را از دید خبرگان نسبت به سایر شاخص‌ها در مؤلفه مربوطه کسب کردند. در بُعد راهبری پایداری در مؤلفه راهبری شرعی دو شاخص حذف شد و در سایر مؤلفه‌ها همه شاخص‌ها تأیید شدند. شاخص‌هایی که بیشترین امتیاز را در بُعد راهبری پایداری کسب کردند شامل شاخص مشخصات شرکت و استراتژی‌های پایداری آن در مؤلفه رویه‌های گزارشگری پایداری، شاخص منشور اخلاقی هیئت‌مدیره در مؤلفه ساختار راهبری پایداری، شاخص گزارش سهام‌داران عمده در مؤلفه حقوق سهام‌داران و شاخص سازوکارهای نظارت شرعی جهت اطمینان از حسن اجرای مصوبات کارگروه فقهی در مؤلفه راهبری شرعی بودند. کلیه شاخص‌های در نظر گرفته‌شده در مؤلفه‌های بُعد اقتصادی تأیید شدند. شاخص پرداخت به‌موقع مالیات به دولت در مؤلفه عملکرد اقتصادی، شاخص حمایت از شرکت‌های کوچک، کارآفرینان و مشاغل خانگی در مؤلفه تأثیرات غیرمستقیم اقتصادی، شاخص رفتار منصفانه و قانونمند با تأمین‌کنندگان در مؤلفه مدیریت زنجیره تأمین، شاخص استراتژی‌های مبارزه با فساد و رشوه در مؤلفه مبارزه با رشوه و فساد و شاخص اجتناب از فعالیت‌های غیرمجاز و حرام نیز (مانند انحصار، احتکار کالاها، ضروری، ربا، غرر، دست‌کاری قیمت، روش کسب و کار متقلبانه، فریب، پول‌شویی و ...) در مؤلفه فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اقتصادی اسلامی نسبت به سایر شاخص‌های مؤلفه مربوطه در این بُعد بیشترین امتیاز را از دید خبرگان کسب کردند.

با در نظر گرفتن میزان شاخص‌های تأییدشده (۱۸۲ شاخص) به کل شاخص‌های الگو (۲۰۳ شاخص) می‌توان اذعان نمود که اکثریت شاخص‌های شناسایی‌شده از دید خبرگان پژوهش حائز اهمیت بودند. به‌علاوه تأیید شدن اکثریت شاخص‌های اسلامی شناسایی‌شده در هر یک از ابعاد الگو، اهمیت لحاظ نمودن اصول و ارزش‌های اسلامی را در تکمیل عناصر الگو نشان می‌دهد.

این نتیجه با پژوهش‌های معالی و همکاران (۲۰۰۶)، ظفر و سلیمان (۲۰۲۰)، جان و همکاران (۲۰۲۳) و قیومی و همکاران (۱۴۰۲) در بانک‌های اسلامی و پژوهش‌های محمد و همکاران (۲۰۰۹)، عثمان و ثانی (۲۰۱۰) و وردیونو (۲۰۱۷) در سایر شرکت‌های مورد تأیید شریعت در رابطه با ادغام شاخص‌های اسلامی در مفهوم گزارشگری پایداری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها هم‌سو است.

در نظر گرفتن شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اسلامی که برگرفته از تعلیمات اسلامی است و لحاظ نمودن آن‌ها در مؤلفه‌های اسلامی ابعاد گزارشگری پایداری متعارف در پژوهش حاضر، مزیت‌های مدل‌های متعارف را جهت استفاده شرکت‌های اسلامی از جمله شرکت‌های ایرانی ارتقا می‌دهد و اهمیت آن‌ها را برای صنعت مالی اسلامی برجسته می‌کند که به‌ندرت در مطالعات قبلی گزارشگری پایداری و مالی اسلامی داخلی و بین‌المللی مورد بحث قرار گرفته است.

اهتمام به پایبندی به کسب و کار پایدار جزء لاینفک بازارهای مالی اسلامی است که اخلاق و مسئولیت اجتماعی بایستی در سرلوحه امور آن‌ها قرار گیرد. به‌منظور تحقق اهداف عدالت اجتماعی، برابری و حفظ رفاه در بازارهای مالی اسلامی با توجه به نقش مهم آن‌ها در دستیابی به اهداف توسعه پایدار، مقتضی است در ایران و سایر کشورهای اسلامی استانداردها و رهنمودهایی برای گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی تدوین شود تا

چارچوبی برای افشای بیشتر و منسجم‌تر شرکت‌های اسلامی در جهت ایفای مسئولیت آن‌ها در برابر خداوند متعال، ذی‌نفعان و محیط‌زیست فراهم شود، تدوین چنین استانداردها و رهنمودهایی می‌تواند تنوع بالای افشای پایداری را در بازارهای مالی کشور کاهش دهد و افشای شرکت‌ها را در این زمینه قابل‌مقایسه‌تر کند. وجود چنین رهنمودها و استانداردهایی همچنین به نهادهای ذی‌ربط اجازه می‌دهد تا حسابرسی گزارشگری پایداری را انجام دهند و شرکت‌ها را تشویق کنند که گزارشگری پایداری را به نحو مطلوب‌تری انجام دهند. تشکیل کمیته‌های پایداری و کارگروه‌های فقهی در شرکت‌ها و تعامل آن‌ها با یکدیگر و به‌کارگیری استراتژی‌های حمایتی و تشویقی توسط نهادهای ناظر بر بازار سرمایه برای شرکت‌هایی که گزارش‌های پایداری با رویکرد اسلامی را ارائه می‌کنند، از دیگر اقداماتی است که می‌تواند در مسیر گزارشگری پایداری با رویکرد اسلامی راهگشا باشد.

اگرچه مطالعه حاضر به اهداف پژوهشی خود دست یافته است و دانش‌افزایی موردنظر را ارائه کرده است، اما بدون محدودیت نیست؛ یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر ناشی از ناکافی بودن ادبیات موجود در حوزه گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی است که در نتیجه آن ممکن است برخی از عناصر در مرحله شناسایی عناصر در الگو لحاظ نشده باشند. به‌علاوه با توجه به اینکه عناصر الگوی گزارشگری پایداری با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی در پژوهش حاضر بر اساس گزارش‌های پایداری شرکت‌های مورد تأیید شریعت در مالزی و اندونزی، ادبیات موضوع و نظرات خبرگان منتخب ایجاد شده است، با تغییرات نمونه امکان تغییرات جزئی در عناصر الگو نیز وجود دارد. در پژوهش حاضر سعی بر این بود تا الگو و ابزاری برای شناسایی عناصر مهم گزارشگری پایداری شرکت‌ها با رویکرد اسلامی ارائه شود، ارزیابی میزان افشای رویه‌های پایداری شرکت‌های پذیرفته‌شده در بازار اوراق بهادار تهران بر اساس عناصر این الگو و تعیین روابط بین عناصر الگو را می‌توان در پژوهش‌های آتی موردبررسی قرارداد.

منابع

- اصغری زاده، عزت اله و محمدی بالانی، عبدالکریم (۱۳۹۶). تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حسینی، سید علی؛ بابائی، فاطمه و قلیچ، وهاب (۱۴۰۰). بررسی ادراکات دانشگاهیان و شاغلان بازارهای مالی درباره رویه‌های حاکمیت شرعی. *اقتصاد اسلامی*، ۲۱(۸۱)، ۱۹۱-۲۲۶.
- حسینی، سید علی و بابائی، فاطمه (۱۴۰۱). موانع اجرای رویه‌های حاکمیت شرعی در بازارهای مالی. *فصلنامه بورس اوراق بهادار*، ۱۵(۵۷)، ۲۷۵-۳۱۰.
- طباطبایی، سید محسن (۱۳۹۴). خمس سرمایه و منافع شرکت‌ها. فقه، ۲۲(۸۶)، ۶۳-۹۲.
- فرخی، مجتبی؛ غلامی جمکرانی، رضا؛ کاشانی پور، محمد؛ مهربان پور، محمدرضا و میثمی، حسین (۱۳۹۹). ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی. *معرفت اقتصاد اسلامی*، ۱۱(۲)، ۱۷۳-۱۹۰.
- فیضی، کامران و ایران دوست، منصور. (۱۳۹۲). *دلفی روشی برای تحقیق، تصمیم‌گیری و آینده‌پژوهی*. تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.

- قیومی، زهره؛ مهربان پور، محمدرضا؛ کرمی، غلامرضا و زارع، حمید (۱۴۰۲). ارائه الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی ایران. *دانش سرمایه‌گذاری*، ۱۲(۴۷)، ۲۴۹-۲۶۸.
- کوکبی، صدریه؛ کامیابی، یحیی و رمضانی، جواد (۱۴۰۰). واکاوی در علل ارتقای کیفی حسابرسی داخلی: مدل جامع تفسیری و ساختاری. *پژوهش‌های تجربی حسابداری*، ۱۱(۳)، ۱۶۷-۱۹۰.
- مؤمنی، منصور و فعال قیومی، علی (۱۳۸۹). *تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS*. تهران: انتشارات منصور مؤمنی.
- نصیری، مهدی (۱۳۹۹). مروری بر مفهوم و شاخص‌های توسعه و پیشرفت با نگرش اسلامی. *مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه*، ۴(۷)، ۲۸-۵.

References

- Abu Bakar, F. A. & Yusof, M. A. (2015). Islamic concept of corporate social responsibility (CSR) from the perspective of CSR players at Bank Islam Malaysia Berhad, *Proceedings of the International Conference on Accounting Studies (ICAS) 2015 17-20 August 2015, Johor Bahru, Malaysia*, 120-127.
- Adnan Khurshid, M., Al-Aali, A., Ali Soliman, A., & Mohamad Amin, S. (2014). Developing an Islamic corporate social responsibility model (ICSR). *Competitiveness Review*, 24(4), 258-274.
- Ahmed Haji, A., & Anum Mohd Ghazali, N. (2013). The quality and determinants of voluntary disclosures in annual reports of Shari'ah compliant companies in Malaysia. *Humanomics*, 29(1), 24-42.
- Ali, M., Khan, S. M., Puah, C. H., Mubarak, M. S., & Ashfaq, M. (2023). Does stakeholder pressure matter in Islamic banks' corporate social responsibility and financial performance? *International Journal of Ethics and Systems*, 39(2), 236-263.
- Al-Jayyousi, O. R. (2017). Re-thinking sustainability and progress: Islamic perspectives. *islam-science. net/re-thinking-sustainability-and-progress-islamicperspect* (accessed 28 October 2015), 7.
- Al-Shammari, B. (2013). An investigation of voluntary disclosure by Kuwaiti Shari'ah-compliant companies. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 29(1), 21-41.
- Aman, Z. (2016). Corporate sustainability reporting from Islamic perspectives. *In 2nd International Conference on Economics & Banking* (Vol. 2, pp. 1-8).
- Amran, A., Fauzi, H., Purwanto, Y., Darus, F., Yusoff, H., Zain, M. M., ... & Nejati, M. (2017). Social responsibility disclosure in Islamic banks: a comparative study of Indonesia and Malaysia. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 15(1), 99-115.
- Amyulianthy, R. Azizah, W. & Satria, I. (2020). Islamic social reporting in Shari'ah banks in Indonesia. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 9, 171-182.

- Anggraeni, D. Y., Kartika, R. & Yuskar, Y. (2020). Muslim CEO and Islamic Social Reporting Disclosure: Evidence from Indonesia. *Media Riset Akuntansi, Auditing & Informasi*, 20(2), 169-184.
- Anuar, H. A. Sulaiman, M. & Ahmad, N. N. N. (2009). Some evidence of environmental reporting by Shariah compliant companies. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 17(2), 177-208.
- Aribi, Z. A., & Gao, S. (2010). Corporate social responsibility disclosure: A comparison between Islamic and conventional financial institutions. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 8(2), 72-91.
- Ariesanti, A., Irianto, G., Sukoharsono, E. G., & Saraswati, E. (2019, February). Islamic perspective on university sustainability reporting. In *5th Annual International Conference on Accounting Research (AICAR 2018)* (pp. 182-185). Atlantis Press.
- Arsad, S., Ahmad, R., Fisol, W. N. M., Said, R., & Haji-Othman, Y. (2015). Maqasid Shariah in corporate social responsibility of Shari'ah compliant companies. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(6), 239-247.
- Asgharizadeh, E. & Mohammadi Balani, A. (2017). *Multi-criteria decision making techniques*. Tehran: Tehran University Press. (in Persian)
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.
- Belal, A. R. Abdelsalam, O. & Nizamee, S. S. (2015). Ethical reporting in islami bank Bangladesh limited (1983–2010). *Journal of Business Ethics*, 129(4), 769-784.
- Boudawara, Y., Toumi, K., Wannas, A., & Hussainey, K. (2023). Shariah governance quality and environmental, social and governance performance in Islamic banks. A cross-country evidence. *Journal of Applied Accounting Research*.
- Bukhari, S. A. A., Hashim, F., & Amran, A. B. (2021). Determinants and outcome of Islamic corporate social responsibility (ICSR) adoption in Islamic banking industry of Pakistan. *Journal of Islamic Marketing*, 12(4), 730-762.
- Cahya, B. T., Hanifah, U., Marpaung, M., & Lubis, I. S. (2019). The Development of Islamic Social Reporting As a Concept of Social Accountability Based on Sharia. *KnE Social Sciences*, 97-110.
- Cendika, F. B. & Sawarjuwono, T. (2021). The objectives of sustainability reporting and accounting in Sharia. *Journal Riset Akuntansi Dan Bisnis Airlangga*, 6(2), 1072-1090.
- Chang, W. F., Amran, A., Iranmanesh, M., & Foroughi, B. (2019). Drivers of sustainability reporting quality: financial institution perspective. *International Journal of Ethics and Systems*, 35(4), 632-650.
- Dawood, K. A., Sharif, K. Y., Ghani, A. A., Zulzalil, H., Zaidan, A. A., & Zaidan, B. B. (2021). Towards a unified criteria model for usability evaluation in the context of open source software based on a fuzzy Delphi method. *Information and Software Technology*, 130, 106453.

- Farokhi, M., Gholami Jamkarani, R., Kashanipour, M., Mehrabanpour, M., & Meisamy, H. (2020). Key dimensions and components of corporate sustainability reporting with an Islamic approach. *Marifate Eghtesadi Islami*, 11(2), 173-190. (in Persian)
- Farook, S. Hassan, M. K. & Lanis, R. (2011). Determinants of corporate social responsibility disclosure: the case of Islamic banks. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 2(2), 114-141.
- Feizi, K. & Irandoost, M. (2013). *Delphi, method for research, decision-making and future research*. Tehran: Publications of Industrial Management Organization. (in Persian)
- Ghayoumi, Z., Mehrabanpour, M., karami, G., & zare, H. (2023). Presentation of The Islamic Sustainable Development Disclosure Model for the banking system in Iran. *Journal of Investment Knowledge*, 12(47), 249-268. (in Persian)
- Haniffa, R. & Hudaib, M. (2007). Exploring the ethical identity of Islamic banks via communication in annual reports. *Journal of business Ethics*, 76(1), 97-116.
- Haniffa, R. (2002). Social reporting disclosure: An Islamic perspective. *Indonesian Management & Accounting Research*, 1(2), 128-146.
- Harapan, N. (2017). The Integration of Disclosure of Islamic Social Reporting (ISR) in Islamic Bank Financial Statements. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 36, p. 00011). EDP Sciences.
- Haron, H., So, I. G., Gui, A., Sari, S. A., Ramli, N. M., & Jamil, N. N. (2022). The Relationship between Islamic Corporate Governance, Human Governance, Usage of Information Technology and Sustainability Reporting: Comparison of Shariah Compliant Companies In Malaysia and Indonesia. *International Journal of Business and Society*.
- Hashim, F., Mahadi, N. D., & Amran, A. (2015). Corporate governance and sustainability practices in Islamic financial institutions: the role of country of origin. *Procedia Economics and Finance*, 31, 36-43.
- Hassan, A., & Syafri Harahap, S. (2010). Exploring corporate social responsibility disclosure: the case of Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(3), 203-227.
- Hong, J. S., Hsu, H., & Tsai, C. Y. (2018). An assessment model of corporate social responsibility practice in the tourism industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1085-1104.
- Hosseini, S. A. & Babaei, F. (2022). Obstacles to the implementation of Shariah governance practices in financial markets. *Journal of Securities and Exchange*, 15(57), 275-310. (in Persian)
- Hosseini, S. A., Babaei, F., & Qelich, W. (2021). In search of the perceptions of academicians and financial markets practitioners on Shariah governance practices. *Islamic Economics*, 21(81), 191-226. (in Persian)
- Hussain, A., Khan, M., Rehman, A., Sahib Zada, S., Malik, S., Khattak, A., & Khan, H. (2021). Determinants of Islamic social reporting in Islamic banks of Pakistan. *International Journal of Law and Management*, 63(1), 1-15.

- Jan, A. A., Lai, F. W., & Tahir, M. (2021). Developing an Islamic Corporate Governance framework to examine sustainability performance in Islamic Banks and Financial Institutions. *Journal of Cleaner Production*, 315, 128099.
- Jan, A. A., Lai, F. W., Draz, M. U., Tahir, M., Ali, S. E. A., Zahid, M., & Shad, M. K. (2022). Integrating sustainability practices into Islamic corporate governance for sustainable firm performance: From the lens of agency and stakeholder theories. *Quality & Quantity*, 2989-3012.
- Jan, A. Marimuthu, M. & Hassan, R. (2019). Sustainable business practices and firm's financial performance in Islamic banking: Under the moderating role of Islamic corporate governance. *Sustainability*, 11(23), 6606.
- Jan, A., Rahman, H. U., Zahid, M., Salameh, A. A., Khan, P. A., Al-Faryan, M. A. S., & Ali, H. E. (2023). Islamic corporate sustainability practices index aligned with SDGs towards better financial performance: Evidence from the Malaysian and Indonesian Islamic banking industry. *Journal of Cleaner Production*, 405, 136860.
- Khan, S., Haleem, A., & Khan, M. I. (2021). Risk management in Halal supply chain: an integrated fuzzy Delphi and DEMATEL approach. *Journal of Modelling in Management*, 16(1), 172-214.
- Kokabi, S., kamyabi, Y., & Ramezani, J. (2021). Content Analysis of Underlying Causes of Improving Internal Quality Audit Function Based on the Analysis of Total Interpretive Structural Model. *Empirical Research in Accounting*, 11(3), 167-190. (in Persian)
- Lin, C. J., Belis, T. T., Caesaron, D., Jiang, B. C., & Kuo, T. C. (2020). Development of sustainability indicators for employee-activity based production process using fuzzy Delphi method. *Sustainability*, 12(16), 6378.
- Lui, T. K., Zainuldin, M. H., Wahidudin, A. N. & Foo, C. C. (2021). Corporate social responsibility disclosures (CSRSDs) in the banking industry: A study of conventional banks and Islamic banks in Malaysia. *International Journal of Bank Marketing*, 39(4), 541-570.
- Maali, B. Casson, P. & Napier, C. (2006). Social reporting by Islamic banks. *Abacus*, 42(2), 266-289.
- McKenzie, J. F., Wood, M. L., Kotecki, J. E., Clark, J. K., & Brey, R. A. (1999). Establishing content validity: Using qualitative and quantitative steps. *American Journal of Health Behavior*.
- Meutia, I., Kartasari, S. F., & Yaacob, Z. (2022). Stakeholder or Legitimacy Theory? The Rationale behind a Company's Materiality Analysis: Evidence from Indonesia. *Sustainability*, 14(13), 7763.
- Mihai, F., & Aleca, O. E. (2023). Sustainability Reporting Based on GRI Standards within Organizations in Romania. *Electronics*, 12(3), 690.
- Mohamed, R. Alwi, K. & Muhammad Jamil, C. Z. (2009). Sustainability disclosure among Malaysian Shari'ah-Compliant listed companies: web reporting. *Issues in Social and Environmental Accounting*, 3(2), 160-179.

- Mohammadfam, I. Aliabadi, M. M. Soltanian, A. R. Tabibzadeh, M. & Mahdinia, M. (2019). Investigating interactions among vital variables affecting situation awareness based on Fuzzy DEMATEL method. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 74, 102842.
- Mohammadfam, I. Khajevandi, A. A. Dehghani, H. Babamiri, M. & Farhadian, M. (2022). Analysis of factors affecting human reliability in the mining process design using fuzzy Delphi and DEMATEL methods. *Sustainability*, 14(13), 8168.
- Momeni, M. & Ghayoumi, A. F. (2010). *Statistical analysis with SPSS*, Tehran: Mansour Momeni Publications. (in Persian)
- Mustafida, R. & Fauziah, N. N. (2021). Implementing ESG Concept in Sharia Stock Screening Process. *Hasanuddin Economics and Business Review*, 5(1), 1-7.
- Narastri, M. (2019, September). 15 pillars of Islamic good corporate governance for the corporate level. In *Proceedings of the 1st Asian Conference on Humanities, Industry, and Technology for Society, ACHITS 2019, 30-31 July 2019, Surabaya, Indonesia*.
- Nasiri, M. (2020). A review of the concept and indicators of development and progress with an Islamic perspective. *Human Sciences Elite Discourse*, 4(7), 5-28. (in Persian)
- Nugraheni, P. (2011). Voluntary Disclosure in Indonesia: Comparison of Shariah and Non-Shariah Compliant Companies. *Jurnal Akuntansi dan Auditing Indonesia*, 15(1).
- Ocampo, L., Ebisa, J. A., Ombe, J. & Escoto, M. G. (2018). Sustainable ecotourism indicators with fuzzy Delphi method—A Philippine perspective. *Ecological indicators*, 93, 874-888.
- Othman, R. & Thani, A. M. (2010). Islamic social reporting of listed companies in Malaysia. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 9(4).
- Othman, R., Thani, A. M., & Ghani, E. K. (2009). Determinants of Islamic social reporting among top Shariah-approved companies in Bursa Malaysia. *Research Journal of International Studies*, 12(12), 4-20.
- Ousama, A. A. & Fatima, A. H. (2010). Voluntary disclosure by Shariah approved companies: an exploratory study. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 8(1), 35-49.
- Padilla-Rivera, A. do Carmo, B. B. T. Arcese, G. & Merveille, N. (2021). Social circular economy indicators: Selection through fuzzy Delphi method. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 101-110.
- Platonova, E. (2014). *Comparative analysis of CSR disclosure and its impact on financial performance in the GCC Islamic banks* (Doctoral dissertation, Durham University).
- Qoyum, A., Sakti, M. R. P., Thaker, H. M. T., & AlHashfi, R. U. (2022). Does the Islamic label indicate good environmental, social, and governance (ESG) performance? Evidence from sharia-compliant firms in Indonesia and Malaysia. *Borsa Istanbul Review*, 22(2), 306-320.
- Rahman, H. U., Zahid, M., Asif, M., & Ullah, Z. (2020). Sustainability key performance indicators in Islamic banking sectors of Malaysia and Pakistan: a scale based evidence. *Journal of Islamic Business and Management*, 10(1).

- Razali, N. H. Jaafar, N. & Ahmad, I. (2022). *The disclosure of corporate social responsibility (CSR), based on the Maqasid al-Shariah in Malaysia and MENA region*. PhD thesis, Universiti Teknologi MARA (UiTM).
- So, I. G., Haron, H., Gui, A., Princes, E., & Sari, S. A. (2021). Sustainability Reporting Disclosure in Islamic Corporates: Do Human Governance, Corporate Governance, and IT Usage Matter? *Sustainability*, 13(23), 13023.
- Sobhani, F. A. Zainuddin, Y. & Amran, A. (2011). Religion as an emerging institutional factor behind sustainability disclosure practices in Bangladesh: the case of an Islamic bank. *World Journal of Social Sciences*, 1(1), 69-85.
- Sulaiman, M., & Willett, R. J. (2003). Using the Hofstede-Gray framework to argue normatively for an extension of Islamic Corporate Reports. *Malaysian Accounting Review*, 2(1), 81-105.
- Tabatabai, S. M. (2015). Khoms (one fifth) of capital and companies' incomes. *Fiqh*, 22(86), 63-92. (in Persian)
- Thani, A. M. Ahmad, M. A. N. Amat, M. A. & Hashim, A. (2016). The development of Islamic corporate social responsibility (I-CSR) Disclosure Index. *Konferensi Akademik KONAKA*, 193-201.
- Tseng, M. L., Kurrahman, T., Hanita, A., Lim, M. K., & Negash, Y. T. (2021). Building a hierarchical framework of corporate sustainability transition challenges using the qualitative information approach. *Industrial Management & Data Systems*, 121(5), 1107-1141.
- Wardiwiyono, S. (2017). *Islamic corporate social responsibility disclosure in organization of Islamic cooperation countries* (Doctoral dissertation, University of Huddersfield).
- Wu, L. C., Chang, K. L., Chuang, T. L., Chen, Y. S., & Tsai, J. F. (2022). Identification of Applicable YouTubers for Hotels: A Case Study of Integrated Hybrid MCDM Model. *Sustainability*, 14(18), 11494.
- Yusoff, H. Darus, F. Fauzi, H. & Purwanto, Y. (2013). Exploring the environmental reporting practices of Islamic banks: A case of Malaysia and Indonesia. *Journal of Energy Technologies and Policy*, 3(11), 440-445.
- Zafar, M. B., & Sulaiman, A. A. (2020). Measuring corporate social responsibility in Islamic banking: what matters? *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(3), 357-388.
- Zain, M. M., Darus, F., & Ramli, A. (2015). Islamic ethical practices and the marketplace: Evidence from Islamic financial institutions. *Procedia Economics and Finance*, 28, 266-273.
- Zaman, R., Roudaki, J., & Nadeem, M. (2018). Religiosity and corporate social responsibility practices: Evidence from an emerging economy. *Social Responsibility Journal*, 14(2).